5 ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΛΑΪΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ 5

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΣΤΙΛΠΩΝΟΣ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΕΠΙΚΑΙΡΑ ΔΙΔΑΓΜΑΤΑ ΕΚ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

(ΔΙΑΛΕΞΙΣ ΓΕΝΟΜΕΝΗ ΕΝ ΤΗι ΑΙΘΟΥΣΗι ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ)

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1939

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
1952

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

5 ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΛΑΪΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ 5

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΣΤΙΛΠΩΝΟΣ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ – ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ – ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΕΠΙΚΑΙΡΑ ΔΙΔΑΓΜΑΤΑ ΕΚ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

(ΔΙΑΛΕΞΙΣ ΓΕΝΟΜΕΝΗ ΕΝ ΤΗι ΑΙΘΟΥΣΗι ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ)

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
1952

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Κυρίαι καὶ κύριοι.

Ὁ ἀρχαῖος ἱστορικὸς Θουκυδίδης, ὅστις συνέγραψε τὸν πόλεμον τῶν Πελοποννησίων καὶ Ἀθηναίων, ἔχων πλήρη συνείδησιν τῆς σπουδαιότητος τοῦ ἔργου του ὄχι μόνον διὰ τοὺς συγχρόνους ἀλλὰ καὶ διὰ τὰς μελλούσας γενεάς, λέγει περὶ αὐτοῦ εἰς τὸ προοίμιον: «Τὸ μὴ μυθῶδες τῶν ἱστορουμένων δὲν θὰ εἶναι ἴσως πολὺ εὐχάριστον εἰς τὴν ἀκρόασιν. Ὅσοι ὅμως θὰ θέλουν νὰ ἐξετάζουν τὴν σαφήνειαν τῶν γενομένων καὶ τῶν μελλόντων πάλιν κάποτε νὰ γίνουν συμφώνως πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, δι' αὐτοὺς τὸ ἔργον μου θὰ εἶναι ὠφέλιμον. Διότι συνεγράφη ὡς κτῆμα παντοτεινὸν μᾶλλον ἢ ὡς ἀγώνισμα διὰ πρόσκαιρον ἀκρόασιν». «Κτῆμά τε ἐς ἀεὶ μᾶλλον ἢ ἀγώνισμα ἐς τὸ παραχρῆμα ἀκούειν ξύγκειται» [1]).

Αὐτό, τὸ ὁποῖον λέγει ὁ μέγας Ἀθηναῖος ἱστορικὸς μετὰ δικαίας αὐτοπεποιθήσεως διὰ τὴν αἰωνίαν ἀξίαν τοῦ ἔργου του καὶ τὸ ὁποῖον ἐπεβεβαίωσαν αἱ παρελθοῦσαι ἔκτοτε χιλιετηρίδες, δύναται νὰ λεχθῇ καὶ δι' ὅλα τὰ μεγάλα ἔργα, τὰ ὁποῖα ὁ νηφάλιος ἑλληνικὸς νοῦς ἐδημιούργησε, ἔργα κατ' ἐξοχὴν ἀνθρώπινα, διότι εἰς αὐτὰ ἐξετάζεται ὁ ἄνθρωπος ὡς ἄνθρωπος, μὲ ὅλας δηλ. τὰς ἀρετὰς καὶ τὰ ἐλαττώματά του, μὲ κρίσιν διαυγῆ καὶ ἀπροκατάληπτον, ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης καὶ μόνον παρατηρήσεως καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου πηγάζουσαν. Κτῆμα ἐς ἀεὶ ἐκληροδότησε ταῦτα εἰς τὴν ἀνθρωπότητα ἡ ἑλληνικὴ ἀρχαιότης, διὰ νὰ δύναται αὕτη νὰ κρίνῃ τὰ ἑκάστοτε ἀνθρώπινα, νὰ καθοδηγῆται εἰς τὰς πράξεις της ἐκ τῆς πείρας τοῦ παρελθόντος καὶ νὰ προάγεται εἰς τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν ἡμέρωσιν. Ὁσάκις ἐλησμονήθησαν, ὁ ἄνθρωπος ὠπισθοδρόμησε πρὸς τὴν βαρβαρότητα, ἡ δ' ἀναγέννησις τῆς σπουδῆς αὐτῶν ὑπῆρξεν ἀναγέννησις τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἀνθρωπότητος.

Μεταξὺ τῶν ἀθανάτων αὐτῶν ἔργων εἶναι καὶ τὰ ἔργα τοῦ μεγάλου τῆς ἀρχαιότητος φιλοσόφου Ἀριστοτέλους, ὁ ὁποῖος, καθὼς γνωρίζετε, ἐγεννήθη εἰς τὰ Στάγειρα τῆς γειτονικῆς μας Χαλκιδικῆς. Ταῦτα ἀσφαλῶς δὲν διακρίνονται διὰ τὸ κάλλος τοῦ λόγου, ὅπως τὰ ἔργα τοῦ διδασκάλου του Πλάτωνος, οὔτε καὶ διὰ τὴν ὑψιπετῆ φαντασίαν, ἥτις ἐδημιούργησε τὸν κάλλιστον κόσμον τῶν ἰδεῶν, διακρίνονται ὅμως διὰ τὴν ὀξύτητα τῆς παρατηρήσεως τῶν ἀνθρωπίνων καὶ τὴν ἀσφαλῆ γνῶσιν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ τῶν κινούντων αὐτὴν εἰς τὰς πράξεις της ἐλατηρίων. Ὁ Πλάτων ἔπλασε διὰ τὸν ἄνθρωπον κόσμους ἰδεώδεις, ὁ Ἀριστοτέλης ἐξιχνίασε τὸν ὑπάρχοντα εἰς ὅλας αὐτοῦ τὰς ἐκδηλώσεις, καὶ τὰς καλὰς καὶ τὰς κακάς. Τὰ διδα-

γματά του δὲν προέρχονται ἐξ ὑπερβατικοῦ τινος κόσμου, ἀλλ' ἐκ τῆς παρατηρήσεως καὶ τῆς ἐμπειρίας τοῦ πραγματικοῦ, διὰ τοῦτο καὶ ἔχουν αἰώνιον διὰ τὸν ἄνθρωπον κῦρος, ἐφ' ὅσον βεβαίως ὁ ἄνθρωπος θὰ εἶναι ἄνθρωπος. Ἐκ τῶν διδαγμάτων τούτων, τὰ ὁποῖα ἐκτείνονται εἰς ὅλον τὸ πλάτος τῆς ἀνθρωπίνης δράσεως, ἐξέλεξα διὰ τὴν ὁμιλίαν μου τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν σημαντικωτάτην ὀργάνωσιν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, τὴν πολιτείαν, δηλαδὴ τὰ πολιτικά, τὰ ὁποῖα θεωρῶ ἐπίκαιρα, διότι ἀκριβῶς διὰ τὸν τρόπον τῆς ὀργανώσεως αὐτῆς σήμερον ὁ κόσμος διῃρέθη εἰς δύο ἀλληλομαχόμενα στρατόπεδα, τὴν Δύσιν καὶ τὴν Ἀνατολήν. Πλὴν ὅμως τῆς γενικωτέρας ταύτης διαστάσεως εἰς ὅλας τὰς σημερινὰς πολιτείας παρουσιάζονται διαφοραὶ γνωμῶν, αἱ ὁποῖαι δὲν περιορίζονται μόνον εἰς τὴν θεωρίαν, ἀλλ' ἐμφανίζονται καὶ εἰς τὸν ἐνεργὸν πολιτικὸν βίον ὡς κίνητρα, δημιουργοῦντα ὀξυτάτας ἀντιθέσεις καὶ πολλάκις καὶ στάσεις καὶ ἐπαναστάσεις μὲ ἀποτελέσματα ὄχι πάντοτε εὐχάριστα διὰ τοὺς λαούς. Δι' ὅλα ταῦτα τὰ διδάγματα τοῦ Ἀριστοτέλους νομίζω ὅτι ἔχουν αἰωνίαν ἐπικαιρότητα καὶ θὰ ἦτο εὐχῆς ἔργον ἂν ταῦτα καθίσταντο μίαν ἡμέραν κτῆμα ὄχι μόνον τῶν ὀλίγων, τῶν ἀσχολουμένων μὲ τὸν Ἀριστοτέλη, ἀλλὰ καὶ τῶν πολλῶν καὶ ἰδίως τῶν φιλοδοξούντων νὰ κυβερνῶσι τὰς πολιτείας. Τοῦτο ἔχων ὑπ' ὄψιν του καὶ ὁ μέγιστος τῶν σοφῶν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς, ἤδη κατὰ τὸ 1821, μόλις ἤρχισε μετὰ τὰς πρώτας ἑλληνικὰς νίκας νὰ ὑποφώσκῃ τὸ φῶς τῆς ἐλευθερίας, ἐφρόντισε νὰ δημοσιεύσῃ τὰ Πολιτικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους μετ' ἐπικαιροτάτων προλεγομένων, διὰ νὰ διδάξῃ τοὺς ἀγωνιζομένους πῶς πρέπει νὰ πολιτεύωνται καὶ τί πρέπει νὰ ἀποφεύγουν, διὰ νὰ κατορθώσουν νὰ διατηρήσουν τὴν μετὰ τόσων ἀγώνων καὶ αἱμάτων ἀνακτηθεῖσαν ἐλευθερίαν. Πόσην δὲ σημασίαν ἀπέδιδεν ὁ μέγας σοφὸς εἰς τὴν διδακτικὴν δύναμιν τῶν διδαγμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους δεικνύουν οἱ ἀκόλουθοι λόγοι του· «Συμφέρει, λέγει, πολὺ εἰς τὰς παρούσας τῆς Ἑλλάδος περιστάσεις, νὰ ἔχωσι τὰ μεγάλα της γυμνάσια καθέδραν καὶ διδάσκαλον ἐξαίρετον Πολιτικῆς· ὅπου νὰ διδάσκωνται τὰ Πολιτικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐξηγούμενα καὶ παραβαλλόμενα μὲ τῶν νεωτέρων φιλοσόφων τὰς πολιτικὰς θεωρίας... Αὐτὰ ὄχι μόνον ὠφελοῦν τοὺς διδασκάλους καὶ τοὺς μαθητὰς τῶν γυμνασίων· ἀλλὰ θέλουν ἀκόμη χρησιμεύσειν καὶ εἰς πάσης τάξεως καλῶς ἀναθραμμένους ἄνδρας, ἐξ ἐκείνων μάλιστα, ὅσοι ἔχουν πολιτικὰ ἐπαγγέλματα» [1]). Δυστυχῶς οἱ λόγοι τοῦ Κοραῆ οὐδεμίαν ἀπήχησιν εὗρον ὄχι μόνον εἰς τοὺς διευθύνοντας τὰ τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως καὶ καταρτίζοντας τὰ προγράμματα αὐτῆς, ἀλλ' οὐδ' εἰς τὰ Πανεπιστήμια, ὅπου διδάσκονται ποικίλαι νεώτεραι πολιτικαὶ θεωρίαι, ὄχι ὅμως καὶ τὰ ἀριστοτέλεια διδάγματα, καὶ τοῦτο ἐνῷ ὁ κομμουνισμὸς κατέκλυσε καὶ κατακλύζει τὴν νεολαίαν μὲ τὰ διάφορα ἐπιστημονικοφανῆ προπαγανδιστικὰ φυλλάδιά του, τὰ γνωστὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα «μπροσοῦρες».

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Ἐπειδὴ καὶ ἐγὼ πιστεύω, καθὼς εἶπον ἤδη, ὅτι τὰ πολιτικὰ διδάγματα τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι πάντοτε πολύτιμα καὶ πάντοτε ἐπίκαιρα, ἐξέλεξα αὐτὰ ὡς θέμα τῆς σημερινῆς μου ὁμιλίας. Φυσικὰ δὲν πρόκειται νὰ σᾶς ἐκθέσω ὅλας τὰς πολιτικὰς θεωρίας τοῦ Σταγειρίτου ἐν λεπτομερείᾳ. Τὸ τοιοῦτον θὰ ἀπήτει χρόνον πολύν, ἴσως δὲ καὶ δὲν θὰ ἦτο ἀπολύτως χρήσιμον. Διότι αἱ θεωρίαι εἶναι πάντοτε θεωρίαι καὶ ὅταν ἀκόμη προέρχωνται ἀπὸ ἕνα Ἀριστοτέλη. Θὰ περιορισθῶ μόνον εἰς μερικὰς οὐσιώδεις παρατηρήσεις αὐτοῦ, τὰς ὁποίας νομίζω ὅτι πρέπει νὰ ἔχουν ὑπ' ὄψιν των ὄχι μόνον οἱ κυβερνῶντες τοὺς λαοὺς καὶ ἰδίως οἱ νομοθετοῦντες ὑπὸ οἱονδήποτε πολίτευμα, ἀλλὰ καὶ κάθε πολίτης, ὅστις ἔχει καὶ πρέπει νὰ ἔχῃ ἐνδιαφέρον διὰ τὸν τρόπον, μὲ τὸν ὁποῖον κυβερνᾶται ἢ πρόκειται νὰ κυβερνηθῇ. Αἱ παρατηρήσεις αὗται ἔχουν ἰδιαιτέραν ἀξίαν, διότι προέρχονται ὄχι ἀπὸ θεωρίας τινός, ἀλλ' ἀπὸ τῆς μελέτης τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ὅπως αὕτη ἐκδηλοῦται ἐν τῇ ἱστορίᾳ εἰς τὴν καθημερινὴν πρᾶξιν καὶ ζωήν, τῆς ὁποίας ὁ Ἀριστοτέλης ἦτο ὀξύτατος παρατηρητής. Διότι εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης, πρὶν καταρτίσῃ τὰς περὶ πολιτείας θεωρίας του, ἐμελέτησεν ὄχι μόνον ἑκατὸν πεντήκοντα πολιτεύματα ἑλληνικὰ καὶ βαρβαρικὰ ὡς καὶ τὰ θεωρητικὰ πλάσματα Ἑλλήνων φιλοσόφων καὶ πολιτικῶν, ἀλλὰ καὶ τὸν τρόπον, καθ' ὃν ταῦτα ἐξεδηλώθησαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ μὲ ὅλα τὰ προτερήματα καὶ τὰ ἐλαττώματα αὐτῶν, καὶ μάλιστα τὰ ἐλαττώματα.

* * *

Ὁ Ἀριστοτέλης ὡς πρώτην φυσικὴν κοινωνίαν θεωρεῖ τὴν κοινωνίαν τοῦ ἄρρενος καὶ τοῦ θήλεος, ἐξ ἧς προκύπτει ἡ οἰκογένεια. Ἐκ τῆς οἰκογενείας κατόπιν προκύπτει ἡ κώμη, δηλ. τὸ χωρίον, καὶ ἐκ ταύτης βαθμηδὸν ἡ πόλις, ἥτις εἶναι ἡ τελεία καὶ αὐτάρκης κοινωνία, τῆς ὁποίας ἀπώτερος σκοπὸς εἶναι ὄχι ἁπλῶς ἡ ζωή, ἀλλ' ἡ εὐζωΐα τῶν ἀποτελούντων αὐτήν, τὸ εὖ ζῆν, ἡ εὐδαιμονία [3]). Σημειωτέον ὅτι κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἀντίληψιν, τὴν ὁποίαν ἀκολουθεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, ἡ πόλις ἀντιστοιχεῖ πρὸς ὅ,τι σήμερον λέγομεν κράτος, διότι τότε, ὡς γνωστόν, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἦτο κατατετμημένον εἰς πολλὰς πόλεις αὐτονόμους καὶ αὐτοκεφάλους, ἰσοδυνάμους πρὸς τὰ σημερινὰ κράτη. Κατὰ ταῦτα, συμπεραίνει ὁ Ἀριστοτέλης, ἡ πόλις εἶναι φυσικὸν δημιούργημα, «τῶν φύσει ἡ πόλις», ὅπως λέγει, καὶ ὁ ἄνθρωπος φύσει πολιτικὸν ζῷον, ὁ δὲ ἄπολις διὰ τὴν φύσιν, δηλ. διὰ τὴν ἰδιοσυγκρασίαν του, καὶ ὄχι ἐκ τύχης τινὸς ἢ εἶναι φαῦλος ἢ κρείττων ἢ ἄνθρωπος, δηλ. κάτι ἀνώτερον τοῦ ἀνθρώπου [4]). Εἰς τοῦτο ἐπανέρχεται καὶ κατωτέρω, λέγων ὅτι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος δὲν δύναται νὰ μετέχῃ τῆς κοινωνίας ἢ δὲν ἔχει ἀνάγκην νὰ μετέχῃ, διότι εἶναι αὐτάρκης, δὲν ἀποτελεῖ μέρος τῆς πόλεως, ἀλλ' εἶναι ἢ θηρίον ἢ θεός [5]). Τοὺς τοιούτους, δηλ. τοὺς

φύσει ἀκοινωνήτους, ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ ἐπικινδύνους ὡς ἐπιθυμητὰς μαχῶν καὶ πολέμων. Διότι, λέγει, ὅπως ὁ ἄνθρωπος, ὅταν τελειοποιηθῇ εἶναι τὸ ἄριστον τῶν ζῴων, οὕτω καὶ ὅταν χωρισθῇ ἀπὸ τὸν νόμον καὶ τὴν δίκην εἶναι τὸ χείριστον πάντων. Διότι χαλεπωτέρα ἀδικία εἶναι ἡ ἔχουσα ὅπλα. Ὁ δὲ ἄνθρωπος μὲ τὴν φρόνησιν καὶ τὴν ἀρετήν του φύσει ἀποκτᾷ ὅπλα, τὰ ὁποῖα ὅμως δύναται νὰ χρησιμοποιήσῃ καὶ πρὸς τὸ κακόν. Διὰ τοῦτο, ὅταν στερῆται ἀρετῆς, εἶναι ζῷον ἀνοσιώτατον καὶ ἀγριώτατον καὶ πρὸς τὰ ἀφροδίσια καὶ τὸ φαγητὸν χείριστον. Ἡ δὲ δικαιοσύνη εἶναι ἴδιον τῆς πόλεως, διότι ἡ δίκη ἀποτελεῖ τὴν τάξιν τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, ἡ δὲ δίκη εἶναι ἡ κρίσις τοῦ δικαίου [6]). Ἐκ τούτων καὶ ἐξ ὅσων λέγει ἀλλαχοῦ προκύπτει ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐπίστευεν ὅτι διὰ νὰ εὐδοκιμήσῃ ἡ πόλις καὶ ἐπιτύχῃ τοῦ κυρίου σκοποῦ της, ὅστις δὲν εἶναι ἁπλῶς ἡ ζωή, ἀλλ' ἡ εὐδαιμονία τῶν πολιτῶν, πρέπει πρῶτον οἱ ἀποτελοῦντες αὐτὴν νὰ εἶναι ἐνάρετοι καὶ δεύτερον νὰ ἄρχῃ ἐν αὐτῇ τὸ δίκαιον καὶ ἡ δίκη.

* * *

Μετὰ τὰ γενικὰ ταῦτα προχωρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς οἰκονομικῆς ἐν γένει ζωῆς, περὶ τῆς ὁποίας δὲν πρόκειται νὰ ὁμιλήσωμεν, μετὰ δὲ τοῦτο προβαίνει εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν κυριωτάτων πολιτευμάτων, καὶ ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἐν χρήσει εἰς διαφόρους πόλεις, θεωρουμένας ὡς εὐνομουμένας, καὶ ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ἔπλασαν οἱ περὶ τὰ πολιτικὰ φιλοσοφήσαντες, ἀρχίζει δὲ ἀπὸ τὰ δεύτερα καὶ δὴ ἀπὸ τὴν περίφημον Πολιτείαν τοῦ Πλάτωνος.

Ὡς γνωστόν, ὁ Πλάτων ὑπεστήριξεν εἰς τὴν Πολιτείαν του τὴν κοινοκτημοσύνην ὄχι μόνον τῆς περιουσίας ἀλλὰ καὶ τῶν γυναικῶν καὶ τῶν τέκνων καὶ διὰ τοῦτο ὑπὸ τῶν κομμουνιστῶν θεωρεῖται ὡς πρόδρομος τῶν πολιτικῶν ἰδεῶν των, πρᾶγμα ὄχι ὀρθόν. Διότι ὁ Πλάτων φαίνεται περιορίζων τὴν κοινοκτημοσύνην αὐτήν, συνδυαζομένην μὲ αὐστηροτάτην, ἀσκητικὴν σχεδόν, δίαιταν, μόνον εἰς τὴν ἄρχουσαν ἐν τῇ πόλει τάξιν, τὴν τάξιν τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν φυλάκων, οἱ ὁποῖοι ἀντιστοιχοῦν περίπου πρὸς τοὺς ἰδικούς μας στρατιωτικούς, ἥτις τάξις πρέπει νὰ εἶναι ἀπηλλαγμένη οἱασδήποτε ἄλλης φροντίδος, ἡ δὲ Πολιτεία αὐτοῦ ἀκριβῶς διὰ τὸν χωρισμὸν τῆς ἀρχούσης ταύτης τάξεως ἀπὸ τοῦ λοιποῦ λαοῦ, τοῦ χρηματιστικοῦ γένους [7]), ὅπως τὸν ὀνομάζει, δηλ. τῶν ἀσχολουμένων περὶ τὰ ἐπαγγέλματα, τῶν ὁποίων σκοπὸς εἶναι τὸ κέρδος, ἔχει χαρακτῆρα ἀριστοκρατικόν. Τὴν κοινοκτημοσύνην ταύτην ἐλέγχει ὁ Ἀριστοτέλης καὶ θεωρητικῶς ἀλλὰ καὶ διὰ παρατηρήσεων, προερχομένων ἐκ τοῦ καθημερινοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων. Προκειμένου περὶ τῆς κοινοκτημοσύνης τῶν τέκνων, λέγει τὰ ἑξῆς: «Ἡ κοινοκτημοσύνη ἐνέχει καὶ ἄλλα βλαβερά. Τὸ εἰς πλείστους

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΘΕΟΦ. ΠΕΤΣΙΟΣ
Ε. Α. ΤΣ. Ε. Π. ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

κοινὸν ἐλάχιστα τυγχάνει ἐπιμελείας. Διότι διὰ μὲν τὰ ἰδιόκτητα πάρα πολὺ φροντίζουν οἱ ἄνθρωποι, διὰ δὲ τὰ κοινὰ ὀλιγώτερον, ἢ τόσον μόνον, ὅσον ἐπιβάλλεται. Παραμελοῦσι δὲ περισσότερον τὰ κοινὰ πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ μὲ τὴν ἰδέαν, ὅτι κάποιος ἄλλος φροντίζει δι' αὐτά [8]), καθὼς πολλάκις συμβαίνει μὲ τοὺς ὑπηρέτας· οἱ πολλοὶ ὑπηρέται ὑπηρετοῦσι χειρότερον ἀπὸ τοὺς ὀλιγωτέρους. Μὲ τὴν κοινοκτημοσύνην τοῦ Πλάτωνος ἕκαστος τῶν χιλίων φυλάκων θὰ ἔχῃ χιλίους υἱοὺς καὶ οὗτοι δὲν θὰ ἀνήκουν εἰς ἕνα ἕκαστον ἰδιαιτέρως, ἀλλ' ὁ τυχὼν τοῦ τυχόντος ὁμοίως εἶναι υἱός· ὥστε ὅλοι θὰ ὀλιγωροῦν αὐτῶν» [9]). Προχωρῶν περαιτέρω παρατηρεῖ ὅτι ἡ κοινοκτημοσύνη καταστρέφει καὶ τὴν στοργήν, ἡ ὁποία πρέπει νὰ συνδέῃ τοὺς γονεῖς πρὸς τὰ τέκνα καὶ ἀντιστρόφως, ὡς καὶ τοὺς ἀδελφοὺς πρὸς τοὺς ἀδελφούς, ὅπως ἀκριβῶς τὸ γλυκὺ παύει νὰ εἶναι αἰσθητόν, ὅταν ἀναμειχθῇ μὲ πολὺ ὕδωρ [10]). Διότι, λέγει, δύο εἶναι ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα κάμνουν τοὺς ἀνθρώπους νὰ φροντίζουν καὶ νὰ ἀγαποῦν, τὸ ἴδιον καὶ τὸ ἀγαπητόν, ἐνῷ εἰς τὴν κοινοκτημοσύνην δὲν ὑπάρχει οὔτε τὸ ἓν οὔτε τὸ ἄλλο, δηλ. οὔτε ἡ κτῆσις οὔτε ἡ ἀγάπη. Προχωρῶν κατωτέρω ἐξετάζει καὶ τὴν ἐπὶ τῆς περιουσίας κοινοκτημοσύνην καὶ δὴ ἐπὶ τῆς ἐγγείου. Ἐάν, λέγει, ἄλλοι ἦσαν οἱ καλλιεργοῦντες καὶ κοπιάζοντες καὶ ἄλλοι οἱ ἀπολαμβάνοντες, θὰ ἦτο εὔκολος ἡ ἐξ ἴσου διανομὴ τῶν ἀγαθῶν. Ἀλλ' ὅταν αὐτοὶ οἱ ἀπολαμβάνοντες εἶναι καὶ οἱ γεωργοῦντες καὶ κοπιάζοντες, τὸ πρᾶγμα εἶναι δύσκολον. Διότι, ἐπειδὴ συνήθως δὲν ὑπάρχει ἰσότης μεταξὺ κόπων καὶ ἀπολαυῶν, εἶναι φυσικὸν νὰ ἐγείρωνται παράπονα κατὰ τῶν ὀλιγώτερον ἐργαζομένων ἐκ μέρους τῶν κοπιαζόντων περισσότερον. Διὰ τοῦτο, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, εἶναι καλύτερον αἱ περιουσίαι νὰ εἶναι ἰδιωτικαί, ἡ δὲ διόρθωσις τῶν ἐκ τῆς ἀνισότητος προκυπτουσῶν πολιτικῶν δυσχερειῶν νὰ ἀφήνεται εἰς τὴν ἀρετὴν τῶν πολιτῶν καὶ δὴ τὴν ἐλευθεριότητα καὶ τὴν φιλανθρωπίαν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον αἱ περιουσίαι γίνονται συγχρόνως καὶ ἰδιωτικαὶ καὶ κοιναί, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ρυθμισθῇ καὶ διὰ νομοθετικῶν μέτρων [11]). Εἰς ταῦτα προσθέτει ὁ Ἀριστοτέλης καὶ τὸν ψυχολογικὸν παράγοντα. Τὸ νὰ νομίζῃ, λέγει, κανεὶς ὅτι ἔχει τι ἰδικόν του ἐνέχει ἀπερίγραπτον ἡδονήν. Εἶναι δὲ τοῦτο φυσικόν, ὅπως φυσικὸν εἶναι καὶ τὸ νὰ ἀγαπᾷ τις τὸν ἑαυτόν του [12]). Θεωρεῖ δηλ. ὁ Ἀριστοτέλης ψυχολογικῶς τὴν περιουσίαν ὡς ἐπέκτασιν τοῦ ἀνθρωπίνου ἐγώ. Ἀλλὰ καὶ ἠθικῶς ἡ περιουσία ὠφελεῖ τὸν ἄνθρωπον, διότι τὸν καθιστᾷ ἱκανὸν νὰ βοηθῇ τοὺς ἄλλους, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον προκαλεῖ ἐξαιρετικὴν εὐχαρίστησιν, ἐνῷ ἡ κοινοκτημοσύνη καταστρέφει δύο μεγάλας ἀρετὰς τοῦ ἀνθρώπου, τὴν σωφροσύνην περὶ τὰς γυναῖκας καὶ τὴν ἐλευθεριότητα καὶ φιλανθρωπίαν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους [13]). Εἰς τοὺς κατηγοροῦντας τὴν ἰδιοκτησίαν ὡς ἀφορμὴν δικῶν καὶ ψευδομαρτυριῶν καὶ κολακειῶν πρὸς τοὺς πλουσίους παρατηρεῖ ὅτι οὐδὲν τῶν κακῶν τούτων γίνεται διὰ τὴν ἔλλειψιν κοινοκτημοσύνης ἀλλὰ

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Π. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

διὰ μοχθηρίαν, διότι καὶ οἱ κοινὴν ἔχοντες περιουσίαν βλέπομεν ὅτι πολὺ περισσότερον ἐρίζουν ἀπὸ τοὺς ἔχονας ἰδίαν[14]).

Αὐταὶ εἶναι αἱ κυριώταται ἀντιρρήσεις τοῦ Ἀριστοτέλους διὰ τὴν κοινοκτημοσύνην, τὴν ὁποίαν ἠθέλησε νὰ εἰσαγάγῃ ὁ Πλάτων εἰς τὴν Πολιτείαν του, ἀντιρρήσεις, αἱ ὁποῖαι, ὅπως εἶναι φανερόν, πηγάζουν ἐξ ὀξυτάτης παρατηρήσεως αὐτῆς τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ὁποίαν οὐδεὶς νομοθέτης, οὐδὲν πολίτευμα δύναται νὰ μεταβάλῃ.

* * *

Μετὰ τὴν πλατωνικὴν Πολιτείαν ὁ Ἀριστολέλης ἐξετάζει καὶ τὴν Πολιτείαν τοῦ Φαλέου τοῦ Χαλκηδονίου. Οὗτος ἐνόμιζεν ὅτι τὸ αἴτιον τῶν στάσεων εἰς τὰς πόλεις ἦτο κυρίως ἡ ἀνισότης τῶν περιουσιῶν, ἑπομένως, διὰ νὰ ἀρθῇ τοῦτο καὶ ἡσυχάσουν αἱ πόλεις, ἔπρεπε νὰ ἐπέλθῃ ὄχι κοινότης ἀλλὰ πλήρης ἰσότης αὐτῶν. Τοῦτο βεβαίως εἶναι εὔκολον, ὅταν ἱδρύεται νέα πόλις, ὅπως ἱδρύοντο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων αἱ ἀποικίαι, δύσκολον ὅμως εἶναι διὰ τὰς ὑπαρχούσας. Εὗρεν ὅμως ὁ Φαλέας τὸν τρόπον τῆς ἐξισώσεως καὶ εἰς αὐτάς. Ἐφρόνει ὅτι πολὺ ταχέως δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ ὁ ἐξομαλισμός, ἂν διὰ νόμου καθορισθῇ οἱ μὲν πλούσιοι νὰ δίδουν εἰς τὰς κόρας των προῖκας χωρὶς αὐτοὶ νὰ λαμβάνουν, οἱ δὲ πτωχοὶ νὰ λαμβάνουν χωρὶς νὰ δίδουν. Τρόπος εὐφυὴς καὶ πρωτότυπος, ἀλλ' ἀρκετὰ ἀφελής[15]). Ὁ Ἀριστοτέλης παρατηρεῖ πολὺ ὀρθῶς ὅτι οἱ νομοθετοῦντες, ὅπως ὁ Φαλέας, τὴν ἰσότητα τῆς περιουσίας θὰ ἔπρεπε συγχρόνως νὰ καθορίσωσι καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν γεννήσεων, διότι ἄλλως μετά τινα ἔτη, ἐπειδὴ συνήθως ὁ πληθυσμὸς τῶν πόλεων αὐξάνει, μοιραίως ἡ ἰσότης θὰ κατεστρέφετο, διότι ἢ θὰ ἐδημιουργοῦντο νέοι ἀκτήμονες ἢ ὁ εἷς κλῆρος θὰ κατενέμετο εἰς πλείονα τέκνα, ὅπως συμβαίνει καὶ εἰς τὰς ὑπαρχούσας πολιτείας[16]). Δευτέρα παρατήρησις τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐπίσης πολὺ ὀρθή, εἶναι ὅτι ἡ βάσις, ἐπὶ τῆς ὁποίας στηρίζεται ὁ Φαλέας, ὅτι δηλαδὴ αἱ στάσεις εἰς τὰς πόλεις προέρχονται ἐκ τῆς ἀνισότητος τῶν περιουσιῶν, δὲν εἶναι ἀπολύτως ὀρθή. Διότι, λέγει, δὲν στασιάζουσι μόνον διὰ τὴν ἀνισότητα τῆς περιουσίας, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἀνισότητα τῶν τιμῶν, δηλ. τῶν πολιτικῶν ἀξιωμάτων, καὶ μάλιστα οἱ χαρίεντες, δηλαδὴ οἱ πλουσιώτεροι[17]). Οὐδείς, λέγει, τύραννος ἔγινε τύραννος, διότι ἐστερεῖτο ἐνδυμάτων, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ἀρχῆς[18]). Ἡ δὲ φύσις τῆς ἐπιθυμίας εἶναι ἄπειρος, διὰ τὴν πλήρωσιν τῆς ὁποίας ζῶσιν οἱ πολλοί.

* * *

Μετὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν πολιτικῶν πλασμάτων τῶν φιλοσόφων ὁ Ἀριστοτέλης προχωρεῖ εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν πολιτευμάτων τῶν Σπαρτιατῶν,

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΠΡΟΦΟΡΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΕΡΓΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
Ψηφ. Δ της Κ.τ.Π ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

τῶν Κρητῶν καὶ τῶν Καρχηδονίων σημειώνων τὰ προτερήματα καὶ ἐλαττώματα αὐτῶν, κατόπιν δ' εἰσέρχεται εἰς τὴν θεωρητικὴν ἐξέτασιν τῶν διαφόρων μορφῶν τῶν πολιτευμάτων. Τὰς μορφὰς ταύτας, ἔχων ὑπ' ὄψιν τὰ ἑλληνικὰ κυρίως πράγματα, διακρίνει ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀρχόντων, ἐὰν δηλαδὴ εἶναι εἷς ἢ ὀλίγοι ἢ πολλοί. Κατὰ ταῦτα τρεῖς πολιτεῖαι εἶναι δυναταί, ἡ μοναρχία, ἡ ὀλιγαρχία καὶ ἡ δημοκρατία. Ὁ Ἀριστοτέλης δεικνύει βεβαίως προτίμησιν πρὸς τὴν ἀρχὴν τῶν πολλῶν, ἀλλὰ δὲν καταδικάζει καὶ τὰς ἄλλας. Κατ' αὐτὸν καὶ τὰ τρία πολιτεύματα εἶναι ὀρθά, ἀλλ' ὑπὸ ἕνα ἀπαράβατον ὅρον· οἱ ἄρχοντες, εἴτε εἷς εἶναι εἴτε ὀλίγοι εἴτε πολλοί, νὰ ἄρχωσι πρὸς τὸ κοινὸν συμφέρον καὶ ὄχι πρὸς τὸ ἴδιον· ἐὰν ἄρχωσι πρὸς τὸ ἴδιον, τότε τὰ πολιτεύματα ἐκτρέπονται τοῦ σκοποῦ των, δὲν εἶναι πλέον ὀρθά, ἀλλὰ παρεκβάσεις [19]). Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἔχομεν τρία ὀρθὰ πολιτεύματα, τὴν πατρικὴν βασιλείαν, τὴν ἀριστοκρατίαν καὶ τὴν πολιτείαν (οὕτως ὀνομάζει τὴν ὀρθὴν δημοκρατίαν), καὶ τρεῖς παρεκβάσεις, τὴν τυραννίδα, ἡ ὁποία ἀποβλέπει εἰς τὸ συμφέρον μόνον τοῦ μοναρχοῦντος, τὴν ὀλιγαρχίαν, ἡ ὁποία ἀποβλέπει εἰς τὸ συμφέρον μόνον τῶν πλουσίων, καὶ τὴν δημοκρατίαν (οὕτως ὀνομάζει τὴν ὀχλοκρατίαν), ἡ ὁποία ἀποβλέπει εἰς τὸ συμφέρον μόνον τῶν πενήτων.

Προχωρῶν ὁ Ἀριστοτέλης ἐξετάζει τὰς ἓξ ταύτας πολιτειακὰς μορφὰς δεικνύων τά τε προτερήματα καὶ τὰ ἐλαττώματα αὐτῶν καὶ ἰδίως τὰ ἐλαττώματα. Ὅσα λέγει εἶναι σοφὰ καὶ ἀξιανάγνωστα, ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐνδιατρίψωμεν εἰς ὅλα [20]). Θὰ περιορισθῶμεν μόνον εἰς ὅσα λέγει περὶ δημοκρατίας, ἐπειδὴ καὶ ἡμεῖς, ὅπως ὁλόκληρος ὁ Δυτικὸς κόσμος, ὁ ὁποῖος ἐκληρονόμησε τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν ἑλληνικὴν σκέψιν, ζῶμεν ὑπὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα.

Τὴν δημοκρατίαν ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ ὡς τὸ ἄριστον τῶν πολιτευμάτων ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν πάντοτε, ὅτι οἱ ἄρχοντες ἐν αὐτῇ ἄρχουσι πρὸς τὸ κοινὸν καὶ ὄχι πρὸς τὸ ἴδιον συμφέρον. Εἰς τὴν δημοκρατίαν ἄρχουσιν οἱ πολλοί, ἐφ' ὅσον αὐτοὶ δικάζουσι, αὐτοὶ βουλεύονται καὶ αὐτοὶ ἐκλέγουσι τὰς ἀρχάς. Βεβαίως ἕκαστος τῶν πολλῶν τούτων, δηλ. ἕκαστος τῶν πολιτῶν, εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι κατώτερος τοῦ ἑνὸς ἢ τῶν ἀρίστων, οἱ ὁποῖοι ἄρχουσιν εἰς τὰ μοναρχικὰ ἢ ἀριστοκρατικὰ πολιτεύματα, ἀλλ' ἐν τῷ συνόλῳ οἱ πολλοὶ εἶναι καλύτεροι. Διότι, καθὼς λέγει, ἐπειδὴ εἶναι πολλοί, ἕκαστος δ' ἔχει ἐν ἑαυτῷ μόριον ἀρετῆς καὶ φρονήσεως, ὅταν συνέλθῃ τὸ πλῆθος γίνεται ὡς εἷς ἄνθρωπος πολύπους καὶ πολύχειρ καὶ πολλὰς ἔχων αἰσθήσεις [21]). Διὰ τούτων ἀναγνωρίζει ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ὀρθότητα αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον ὀνομάζομεν σήμερον κοινὴν γνώμην. Διὰ νὰ ἐπιτύχῃ ὅμως ἡ δημοκρατία τὸν σκοπόν της, ὁ ὁποῖος εἶναι ἡ εὐδαιμονία τοῦ συνόλου καὶ ὄχι μόνον τῆς τάξεως τῶν ἀπόρων, καὶ νὰ διατελῇ ἀστασίαστος, πρέπει νὰ στηρίζεται οὐχὶ εἰς τοὺς λίαν εὐπόρους, οὐδὲ εἰς τοὺς λίαν ἀπόρους, ἀλλ' εἰς

τοὺς μέσους τῶν πολιτῶν. Διότι οὗτοι εὐκολώτατα πειθαρχοῦσιν εἰς τὸν λόγον, ἐν ᾧ οἱ ὑπέρκαλοι ἢ ὑπερίσχυροι ἢ ὑπερευγενεῖς ἢ ὑπερπλούσιοι, ἢ τοὐναντίον οἱ ὑπέρπτωχοι ἢ ὑπερασθενεῖς καὶ λίαν ἐστερημένοι ἀξιωμάτων, δύσκολον εἶναι νὰ λογικευθῶσι. Διότι οἱ μὲν γίνονται ὑβρισταὶ καὶ μεγαλοπόνηροι, οἱ δὲ κακοῦργοι καὶ μικροπόνηροι, ἐκ δὲ τῶν ἀδικημάτων, τὰ μὲν γίνονται διὰ τὴν ὕβριν, τὰ δὲ διὰ τὴν κακουργίαν. Προσέτι οἱ μέσοι τῶν πολιτῶν ἐλάχιστα σπουδαρχοῦσι καὶ φυγαρχοῦσι. Καὶ τὰ δύο δὲ ταῦτα, δηλ. καὶ ἡ σπουδαρχία καὶ ἡ φυγαρχία, εἶναι βλαβερὰ εἰς τὰς πόλεις. Ἔπειτα οἱ μὲν ὑπέρπλουτοι οὔτε θέλουν οὔτε γνωρίζουν νὰ ἄρχωνται, οἱ δὲ ὑπέρπτωχοι εἶναι λίαν ταπεινοί. Οὕτως οἱ μὲν οὐδόλως θέλουν νὰ ἄρχωνται, ὅταν δ' ἄρχωσι, γίνονται δεσποτικοί, οἱ δὲ νὰ ἄρχωσι μὲν δὲν γνωρίζουσι, νὰ ἄρχωνται δὲ ὡς δοῦλοι. Ἀλλὰ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ πόλις θὰ ἀποτελῆται ἀπὸ δεσπότας καὶ δούλους καὶ ὄχι ἀπὸ ἐλευθέρους, καὶ οἱ μὲν δεσπόται θὰ καταφρονῶσι, οἱ δὲ δοῦλοι θὰ φθονῶσι. Ἀμφότερα ὅμως ταῦτα εἶναι ξένα πρὸς τὴν πολιτικὴν φιλίαν καὶ κοινωνίαν, ἐν ᾧ ἡ πόλις πρέπει νὰ ἀποτελῆται κατὰ τὸ πλεῖστον ἐξ ἴσων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὑπάρχει μόνον εἰς τοὺς μέσους τῶν πολιτῶν [22]). Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ θεωρῆται μέγα εὐτύχημα, ὅταν οἱ πολῖται ἔχωσι μέσην περιουσίαν καὶ δὴ ἀρκετήν, διότι, ὅπου οἱ μὲν ἔχουσι πάρα πολλά, οἱ δὲ τίποτε, ἢ ὀχλοκρατία γίνεται ἢ ἄκρατος ὀλιγαρχία ἢ καὶ τυραννὶς ἕνεκα ἀμφοτέρων τῶν ὑπερβολῶν. Διότι τυραννὶς γίνεται εὐκόλως καὶ ἐκ τῆς ὀχλοκρατίας καὶ ἐκ τῆς ὀλιγαρχίας, ἐν ᾧ ἐκ τῶν μέσων πολὺ δυσκολώτερον [23]).

Πλὴν τούτου, διὰ νὰ μὴ παρεκτραπῇ ἡ δημοκρατία, ἀπαραίτητον εἶναι νὰ ἄρχωσιν ἐν αὐτῇ οἱ νόμοι [24]) καὶ ὄχι τὰ ψηφίσματα, τὰ ὁποῖα συνήθως ὀφείλονται εἰς στιγμιαίας τοῦ δήμου διαθέσεις, δημιουργουμένας ἑκάστοτε ὑπὸ τῶν κολακευόντων τὸν δῆμον δημαγωγῶν. Οἱ δὲ νόμοι πρέπει νὰ εἶναι σταθεροὶ καὶ νὰ μὴ μεταβάλλωνται εὐκόλως. Ὁ Ἀριστοτέλης φυσικὰ δὲν δέχεται ὅτι οἱ νόμοι πρέπει νὰ παραμένουν αἰωνίως ἀμετάβλητοι, οὔτε οἱ ἄγραπτοι οὔτε οἱ γραπτοί, διότι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ πολιτεία θὰ κατεδικάζετο εἰς πρωτογονικὴν στασιμότητα. Ἀλλὰ παρατηρεῖ πολὺ ὀρθῶς ὅτι τοῦτο πρέπει νὰ γίνεται μετὰ πολλῆς εὐλαβείας. Διότι, λέγει, ὅταν ἡ μὲν ἐκ τῆς μεταβολῆς βελτίωσις εἶναι μικρά, ἡ δὲ συνήθεια τοῦ καταλύειν τοὺς νόμους φαύλη, εἶναι πρόδηλον ὅτι πρέπει νὰ συγχωρῇ κανεὶς μερικὰς ἁμαρτίας καὶ τῶν νομοθετῶν καὶ τῶν ἀρχόντων· διότι δὲν θὰ ὠφεληθῇ τόσον ἐκ τῆς μεταβολῆς, ὅσον θὰ βλαβῇ συνηθίσας νὰ ἀπειθῇ εἰς τοὺς ἄρχοντας. Πρέπει δὲ νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ νόμος οὐδεμίαν ἄλλην ἔχει πειθαρχικὴν δύναμιν παρὰ τὴν συνήθειαν, τὸ ἔθος, τοῦτο δὲ δὲν γίνεται παρὰ μὲ τὴν πολυχαιρίαν. Ὅθεν τὸ νὰ ἀντικαθιστᾷ κανεὶς τοὺς ὑπάρχοντας νόμους μὲ ἄλλους νέους φέρει ἐξασθένησιν τῶν νόμων [25]).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΓΚΙΟΛΙΑΣ ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Τέλος ὡς πρὸς τοὺς ἄρχοντας ὁ Ἀριστοτέλης παρατηρεῖ ὅτι πρέπει νὰ ἐκλέγωνται οἱ δυνάμενοι πραγματικῶς νὰ ἄρχουν καὶ ὄχι οἱ τυχόντες ἢ οἱ σπουδαρχοῦντες. Τὸ νὰ ἐπιζητῇ ὁ ἴδιος τὴν ἀρχὴν δὲν εἶναι ὀρθόν, διότι πρέπει ὁ ἄξιος τῆς ἀρχῆς νὰ ἄρχῃ εἴτε τὸ θέλει εἴτε ὄχι. Ὁ ἐπιζητῶν τὴν ἐξουσίαν πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς φίλαρχος καὶ νὰ ἀποκρούεται, διότι τὰ πλεῖστα τῶν ἑκουσίων ἀδικημάτων γίνονται εἴτε ἕνεκα τῆς φιλαρχίας εἴτε ἕνεκα τῆς φιλοχρηματίας [26]). Ὅπου, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, οἱ εὔποροι ἀσχολούμενοι περὶ τὰ ἴδια ἀποφεύγουν νὰ λάβουν μέρος εἰς τὰ κοινά, κύριον τῆς πολιτείας γίνεται τὸ πλῆθος τῶν ἀπόρων, ὅταν μάλιστα λαμβάνῃ μισθόν, καὶ ὄχι πλέον οἱ νόμοι [27]). Οὕτως ἀποβαίνει ὁ δῆμος μόναρχος, καὶ δὴ σύνθετος ἐκ πολλῶν. Ὁ τοιοῦτος, λέγει, δῆμος, ὡς μόναρχος, ζητεῖ νὰ μοναρχῇ, διότι δὲν ἄρχεται ὑπὸ τοῦ νόμου, γίνεται δεσποτικὸς καὶ τιμᾷ τοὺς κολακεύοντας αὐτόν. Οὕτως ἀναφαίνονται οἱ δημαγωγοί. Ὁ τοιοῦτος δῆμος δὲν διαφέρει καθόλου ἀπὸ τὴν τυραννίδα. Καὶ οἱ δύο ἔχουν τὸ ἴδιον δεσποτικὸν ἦθος, τὰ δὲ ψηφίσματα εἶναι ὅ,τι τὰ ἐπιτάγματα τῶν τυράννων, καὶ οἱ δημαγωγοὶ ἰσοδυναμοῦσι πρὸς τοὺς κόλακας αὐτῶν. Συμβαίνει δὲ οἱ δημαγωγοὶ οὗτοι νὰ γίνωνται μεγάλοι καὶ ἰσχυροί, διότι ὁ μὲν δῆμος εἶναι κυρίαρχος πάντων, αὐτοὶ δὲ κυρίαρχοι τῆς γνώμης τοῦ δήμου. Διότι πείθεται τὸ πλῆθος εἰς αὐτούς. Τούτου ἀποτέλεσμα εἶναι νὰ καταλύωνται αἱ ἀρχαί, διότι οἱ δημαγωγοί, ὁσάκις δὲν ἀρέσκωσιν αὗται εἰς αὐτούς, τὰς ἀπειλοῦν ὅτι θὰ τὰς ἐγκαλέσουν εἰς τὸν δῆμον. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη δημοκρατία δὲν δύναται πλέον νὰ θεωρηθῇ πολιτεία, εἶναι τυραννίς, εἰς τὴν ὁποίαν ἄρχουν κυρίως οἱ κόλακες τοῦ δήμου, οἱ δημαγωγοί, πολὺ δὲ ταχέως καταντᾷ καὶ εἰς πραγματικὴν τυραννίδα, ὅταν θὰ εὑρεθῇ ὁ κατάλληλος πρὸς τοῦτο ἰσχυρὸς καὶ φίλαρχος τοῦ δήμου προστάτης [28]).

* * *

Αὗται, κατὰ τὴν γνώμην μου, εἶναι αἱ κυριώταται πολιτικαὶ τοῦ Ἀριστοτέλους γνῶμαι ἐξ ἐκείνων, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ ἐνδιαφέρουν καὶ ἡμᾶς σήμερον. Κατὰ τί ἐνδιαφέρουν εἶναι εὐνόητον καὶ πιστεύω ὅτι ἤδη ἕκαστος ἐξ ὑμῶν ἀκούων αὐτὰς ἔκαμεν ἤδη τὸν παραλληλισμὸν αὐτῶν πρὸς συγχρόνους καταστάσεις. Ἐν τούτοις δὲν νομίζω ἄσκοπον νὰ σᾶς εἴπω δι' ὀλίγων πῶς ἀντιλαμβάνομαι τὸ πρᾶγμα καὶ ἐγώ.

Αἱ ἀντιρρήσεις τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὰς γνώμας τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Φαλέου περὶ κοινοκτημοσύνης ἐν γένει ἢ ἰσότητος μόνον περιουσιῶν ἐφαρμόζονται προδήλως εἰς τὰς μαρξικὰς θεωρίας τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται τὸ κομμουνιστικὸν πολίτευμα. Βάσις τῆς θεωρίας ταύτης εἶναι ὅτι τὰ ἱστορικὰ γεγονότα διέπει κυρίως ἡ οἰκονομικὴ ζωή, ἡ ὁποία δημιουργεῖ τὴν πάλην τῶν τάξεων. Αὕτη παλαιότερον διεξήχθη

κυρίως μεταξὺ τῆς ἀστικῆς τάξεως τοῦ ΙΗ' αἰῶνος καὶ τῆς μεσαιωνικῆς φεουδαρχίας, σήμερον δὲ διεξάγεται μεταξὺ τῆς ἀστικῆς κεφαλαιοκρατίας καὶ τοῦ λεγομένου προλεταριάτου, δηλ. τοῦ πλήθους τῶν ἀπόρων. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ὅμως δὲν εἶναι μόνον ἡ πενία, ἡ ὁποία γεννᾷ εἰς τὰς πολιτείας τὰς στάσεις, ἀλλὰ καὶ ἡ φιλαρχία, ἥτις εἶναι ἴδιον ὄχι τόσον τῶν ἀπόρων, ὅσον τῶν εὐπορωτέρων. Διὰ τοῦτο καὶ βλέπομεν συχνὰ εἰς τοὺς ἀγῶνας αὐτοὺς τῶν τάξεων πρὸς ἀλλήλας ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἀπόρων ἀνθρώπους πολλάκις εὐπορωτάτους, οἱ ὁποῖοι κατ' ἀρχὰς μὲν μάχονται ἐν ὀνόματι τῶν προλεταρίων πρὸς τοὺς θεωρουμένους κεφαλαιοκράτας, ὁσάκις δ' ἐπικρατήσουν, καὶ πρὸς ἀλλήλους δι' ἓν καὶ μόνον, διὰ τὴν ἀρχήν. Ἀλλὰ τὸ γεγονὸς κυρίως τοῦτο, ὅτι δηλ. αἱ στάσεις, ὅπως λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, δὲν γίνονται μόνον διὰ τὴν πενίαν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν φιλαρχίαν, ἀνατρέπει αὐτὴν τὴν βάσιν τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ, διότι παρὰ τὸν ὑλικὸν συντελεστήν, δηλ. τὸ χρῆμα, εἰσάγει καὶ τὸν ψυχικόν, τὴν φιλαρχίαν. Αἱ νεώτεραι αὐτοκρατορίαι καὶ δικτατορίαι, γενόμεναι ὅλαι ἐν ὀνόματι τοῦ λαοῦ, δὲν εἶναι γεννήματα οἰκονομικὰ ἀλλὰ δημιουργήματα ἀκράτου φιλαρχίας ἀνδρῶν ἰσχυρῶν, φιλοδόξων καὶ αὐταρχικῶν.

Ἀλλὰ καὶ τὰ λεγόμενα περὶ ἀκράτου δημοκρατίας τοῦ ἀπόρου πλήθους, τὸ ὁποῖον ἐξωθούμενον ὑπὸ τῶν δημαγωγῶν θέτει ἑαυτὸ ὑπεράνω τῶν νόμων καὶ τοῦ κοινοῦ συμφέροντος καὶ ἀποβαίνει μόναρχος, ἐφαρμόζονται ἀκριβῶς εἰς τὴν λεγομένην δικτατορίαν τοῦ προλεταριάτου, τὴν ὁποίαν διδάσκουν οἱ μαρξικοί. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ μοναρχία τοῦ δήμου συνήθως καταλήγει εἰς τὴν τυραννίδα ἑνός, ἀλλὰ καὶ ἡ δικτατορία τοῦ προλεταριάτου, ὁσονδήποτε καὶ ἂν φέρει τὸ εὔφημον ὄνομα τῆς δημοκρατίας, καταλήγει εἰς τὴν δικτατορίαν ἑνὸς καὶ μόνου, εἰς τὸν ὁποῖον ἐφεξῆς δουλεύουσιν οἱ πάντες, μηδὲ τῶν προλεταρίων ἐξαιρουμένων. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐκλείπει καὶ τὸ ἔσχατον, ἀλλὰ καὶ οὐσιωδέστατον ἀγαθὸν τῆς δημοκρατικῆς ἐλευθερίας, «τὸ ζῆν ὡς βούλεταί τις», ὅπως τὸ ὀνομάζει ὁ Ἀριστοτέλης, δηλ. ἡ προσωπικὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐλευθερία [8]). Οὕτως ἡ λεγομένη δημοκρατία τῶν προλεταρίων ἀποβαίνει ὄχι κἂν ὀχλοκρατία, ἀλλὰ τυραννὶς τοῦ χειρίστου μάλιστα εἴδους μὲ ὅλα τὰ παρεπόμενά της.

Ἀλλὰ καὶ αἱ κατὰ τῆς κοινοκτημοσύνης ἀντιρρήσεις τοῦ Ἀριστοτέλους ἐφαρμόζονται πλήρως εἰς τὰς διαφόρους μορφὰς τῆς νεωτέρας κοινοκτημοσύνης, τὴν ὁποίαν ἐπέβαλον κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον τὰ σοσιαλιστικὰ ἐν γένει ἢ σοσιαλίζοντα πολιτεύματα ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς κρατικοποιήσεως. Αἱ διάφοροι αὗται κοινοκτημοσύναι πρῶτον ἀφαιροῦν τὸ κυριώτατον κίνητρον τῆς ἀνθρωπίνης δράσεως, τὴν χαρὰν τῆς ἰδιοκτησίας, τῆς ὁποίας γέννημα εἶναι ἡ λεγομένη ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία. Τὸ κίνητρον τοῦτο δὲν δύναται νὰ ἀντικαταστήσῃ οἱαδήποτε κρατικὴ πρωτοβουλία, διότι τὸ κράτος εἶναι κοινόν, διὰ δὲ τὰ κοινὰ ἥκιστα φροντίζουσιν οἱ ἄνθρωποι κατὰ τὸν

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΕΡΓ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΡΟΥ
ΕΥ. ΑΤΗ. Κ.Π. ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Ἀριστοτέλη ἢ τὸ πολὺ τόσον μόνον, ὅσον τοὺς ἐπιβάλλεται διὰ τῆς βίας. Ἔπειτα ἡ κοινοκτημοσύνη προϋποθέτει ποσοτικῶς ἴσην κατανομὴν τῶν ἐκ τῶν κοινῶν κτημάτων προερχομένων ἀγαθῶν. Ἐπειδὴ ὅμως τὰ κτήματα, εἴτε ἀγροτικὰ εἴτε βιομηχανικά, δὲν δύνανται νὰ ἀποδώσουν ἄνευ ἀνθρωπίνης ἐργασίας, πρέπει καὶ ἡ καταβαλλομένη ὑφ᾽ ἑκάστου τῶν κατόχων διὰ τὸ κοινὸν κτῆμα ἐργασία νὰ εἶναι ἴση. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι δυνατὸν διὰ τὴν ἀνισότητα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ὅταν ὅμως ἄλλοι μὲν κοπιάζουν περισσότερον, ἄλλοι δὲ ὀλιγώτερον, διὰ νὰ ἀπολαύσουν ἐν τέλει τὰ ἴδια, εἶναι φυσικὸν νὰ γεννηθῶσιν ἔριδες μεταξὺ τῶν ἀλλ᾽ κοινοῦ ἐργαζομένων καὶ ἐντεῦθεν ἅμιλλα, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, πρὸς ὀκνηρίαν, αἱ ὁποῖαι ἐπηρεάζουν δυσμενῶς τὴν ποσότητα τοῦ ἐκτελουμένου ἔργου, ἐλαττώνουν, ὅπως λέγομεν, τὴν παραγωγήν. Τοῦτο παρετηρήθη ὄχι μόνον εἰς τὰ καθαρῶς κομμουνιστικὰ κράτη, τὰ ὁποῖα καὶ ἦλθον εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐφαρμόσουν βίαια μέτρα πρὸς διόρθωσιν τοῦ κακοῦ ἢ νὰ θεσπίσουν διάφορον ἀμοιβὴν ἀναλόγως τῆς ἀποδόσεως ἑκάστου ἐργαζομένου, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς κρατικοποιήσεις, τὰς γενομένας εἰς εὐνομούμενα κράτη, τῶν ὁποίων πεῖραν ἔχομεν ἔν τινι μέτρῳ καὶ ἡμεῖς. Κατὰ ταῦτα ἔχει καὶ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἀπόλυτον καὶ αἰώνιον κῦρος ὅ,τι πάλαι ποτὲ ὁ Ὅμηρος ἐνέβαλεν εἰς τὸ στόμα τοῦ Ἀχιλλέως [10]).

οὐκ ἄρα τις χάρις ἦεν
μάρνασθαι δηΐοισιν ἐπ᾽ ἀνδράσι νωλεμὲς αἰεί.
ἴση μοῖρα μένοντι καὶ εἰ μάλα τις πολεμίζοι,
ἐν δὲ ἰῇ τιμῇ ἠμὲν κακὸς ἠδὲ καὶ ἐσθλός.

Δηλαδή: Δὲν θὰ ἦτο διόλου εὐχάριστον νὰ μάχεται κανεὶς διαρκῶς μὲ τοὺς ἐχθρούς, ὅταν ἴδιον μερίδιον δίδεται καὶ εἰς τὸν μένοντα καὶ εἰς τὸν πολὺ μαχόμενον, ἔχῃ δὲ τὴν ἰδίαν τιμὴν καὶ ὁ δειλὸς καὶ ὁ γενναῖος.

Καὶ αὐτὰ μὲν αἱ πρὸς τὰς μαρξικὰς θεωρίας καὶ τὴν σοσιαλιστικὴν πρᾶξιν.

* * *

Ἀλλ᾽ ἐκ τῶν παρατηρήσεων τοῦ Ἀριστοτέλους ἄρχεται ἐφαρμόζονται καὶ εἰς τὰ πραγματικῶς δημοκρατικὰ σημερινὰ πολιτεύματα. Ἐξ αὐτῶν θὰ ἐπιστήσω τὴν προσοχήν σας εἰς τὰ οὐσιωδέστερα.

Α΄) Γίνεται σήμερον πολλάκις συζήτησις ποῖον εἶναι τὸ καλύτερον πολίτευμα καὶ ἀγῶνες καὶ ἐπαναστάσεις ἐκρήγνυνται, τῶν ὁποίων ὁ σκοπὸς εἶναι ἡ μεταβολὴ τοῦ ἑκάστοτε ἰσχύοντος πολιτεύματος, διὰ νὰ διορθωθῶσι δῆθεν τὰ κοινά. Τί λέγει ὁ Ἀριστοτέλης; Τρία πολιτεύματα εἶναι δυνατά, ἡ βασιλεία, ἡ ἀριστοκρατία καὶ ἡ δημοκρατία· ὅλα εἶναι ἐξ ἴσου ὀρθά, ὅταν οἱ ἄρχοντες ἄρχωσι πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ κοινοῦ καὶ ὄχι πρὸς τὸ

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΓΕΤΣΙΟΣ
Ε.Χ. ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ἴδιον. Τὸ οὐσιῶδες λοιπὸν δὲν εἶναι ἂν θὰ ἄρχῃ εἷς ἢ ὀλίγοι ἢ οἱ πολλοί, ἀλλὰ πῶς οὗτοι ἄρχουν, ἐὰν δηλ. πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ κοινοῦ ἢ πρὸς τὸ ἴδιον, καὶ τοῦτο κυρίως πρέπει νὰ προσέχουν οἱ ἀρχόμενοι καὶ αὐτό, ὅταν εἶναι φαῦλον, νὰ φροντίζουν νὰ διορθώσουν καὶ ὄχι νὰ ἀνατρέπουν τὸ πολίτευμα. Καὶ τὸ ἄριστον θεωρητικῶς πολίτευμα μὲ κακοὺς καὶ ἰδιοτελεῖς ἄρχοντας ἀποβαίνει εἰς βλάβην τῶν ἀρχομένων, καὶ τὸ χείριστον μὲ ἀγαθοὺς ἄρχοντας πρὸς εὐδαιμονίαν αὐτῶν. Αἱ ἀτέρμονες θεωρητικαὶ περὶ πολιτευμάτων συζητήσεις καὶ οἱ φανατισμοὶ εἶνια περιττοί.

Β΄) Εἰς ὅλα τὰ δημοκρατικὰ πολιτεύματα, ἀλλοῦ περισσότερον ἀλλοῦ ὀλιγώτερον, παρατηρεῖται εὐκολία τις περὶ τὴν μεταβολὴν τῶν κειμένων νόμων, συχνότατα δὲ πνέει ἄνεμος μεταρρυθμίσεως τῶν πάντων. Πολλοὶ τῶν κυβερνώντων ἀντὶ νὰ φροντίζουν διὰ τὴν καλὴν ἐφαρμογὴν τῶν νόμων, ἐκ τῆς ἐλλείψεως τῆς ὁποίας προέρχονται ὡρισμένα κακά, νομίζουν ὅτι δι᾽ αὐτὰ πταίουν οἱ νόμοι καὶ εἶναι πρόθυμοι μὲ ἀσύγγνωστον ἐλαφρότητα καὶ καινοσπουδίαν νὰ ἀνατρέψουν τὴν κειμένην τάξιν διὰ νέων νόμων. Εἰς τοῦτο εὑρίσκουν ἑτοίμους βοηθοὺς πολλούς, αὐτοκαλουμένους ἢ νομιζομένους εἰδικούς, τῶν ὁποίων ἕκαστος ἔχει εἰς τὰ θυλάκιά του καὶ ἓν ἢ καὶ πλείονα σχέδια διορθώσεως ἢ μᾶλλον ἀναδιοργανώσεως τῶν κακῶς δῆθεν κειμένων. Οὕτω σπουδαιόταται ὑπηρεσίαι εὑρίσκονται ὑπὸ διαρκῆ ἀναδιοργάνωσιν, ὅπερ σημαίνει πλήρη ἐξάρθρωσιν. Τί ὑποφέρει ἀπὸ ἐτῶν ἡ Ἑλλὰς ἐκ τῶν διαρκῶν αὐτῶν ἀναδιοργανώσεων εἰς πολλοὺς κλάδους τῆς διοικήσεως εἶναι γνωστὸν εἰς ὅλους μας, ὥστε νὰ μὴ ὑπάρχῃ ἀνάγκη νὰ ἀναφέρω παραδείγματα. Τί συμβουλεύει ὁ Ἀριστοτέλης; «Ὅταν τὸ μὲν βέλτιον μικρόν, τὸ δ᾽ἐθίζειν εὐχερῶς λύειν τοὺς νόμους φαῦλον, φανερὸν ὡς ἐατέον ἐνίας ἁμαρτίας καὶ τῶν νομοθετῶν καὶ τῶν ἀρχόντων· οὐ γὰρ τοσοῦτον ὠφελήσεται κινήσας, ὅσον βλαβήσεται τοῖς ἄρχουσιν ἀπειθεῖν ἐθίσας». Τὰ σοφὰ ταῦτα πρέπει νὰ ἔχουν ὑπ᾽ ὄψιν οἱ κυβερνῶντες, ἀποφεύγοντες τοὺς μεταρρυθμιστὰς καὶ τὴν *σοφίαν* των. Πρέπει νὰ ἔχουν ὑπ᾽ ὄψιν ὅτι ἡ συνεχὴς κίνησις τῶν νόμων καὶ ἡ πολυνομία δὲν εἶναι ἴδιον εὐνομουμένης ἀλλὰ διεφθαρμένης πολιτείας. Οἱ κατ᾽ ἐξοχὴν πρακτικοὶ καὶ πολιτικοὶ Ρωμαῖοι πολὺ ὀρθῶς εἶπον «In corruptissima civitate plurimae leges». Δηλ. Εἰς τὴν πλέον διεφθαρμένην πολιτείαν ὑπάρχουν πλεῖστοι νόμοι. Πρέπει νὰ ἔχουν ἐπίσης ὑπ᾽ ὄψιν ὅτι κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ Ἀριστοτέλους εὐνομία δὲν εἶναι μόνον ἡ ὕπαρξις καλῶν νόμων, ἀλλὰ καὶ ἡ πειθαρχία εἰς αὐτούς [3]).

Γ΄) Ἐπίσης εἰς ὅλα τὰ δημοκρατικὰ πολιτεύματα, ἀλλοῦ περισσότερον ἀλλοῦ ὀλιγώτερον, παρατηρεῖται πληθώρα ὑπαλλήλων, δυσανάλογος πρὸς τὰς ἀνάγκας τῶν ἔργων. Τὸ κακὸν ἐπεκτείνεται συνήθως καὶ εἰς τὰς ἡμικρατικάς, πολλάκις δὲ καὶ εἰς αὐτὰς τὰς ἰδιωτικὰς ἐπιχειρήσεις. Ἡ δημοκρατία ἔχει τοὺς φίλους της, ἔλεγεν ἀποθανὼν δημοκρατικὸς ἡγέτης. Πό-

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΠΙΣΤΗΜΟ ΚΙ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΜΠΕΤΖΟΣ
Ε. Λ. Α. & Κ. Π. ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

σον ὅμως πολλαὶ καὶ ποικίλαι εἶναι αἱ ζημίαι, αἱ προερχόμεναι ἐκ τῆς πληθώρας ταύτης εἶναι πολὺ γνωστόν, ὥστε δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ σᾶς κουράσω μὲ τὴν ἀπαρίθμησιν αὐτῶν. Ἐὰν διὰ τῆς πληθώρας ταύτης ἐξυπηρετεῖτο τοὐλάχιστον ἡ καλὴ καὶ ταχεῖα ἐκτέλεσις τῶν ἔργων, θὰ ἦτο ἀνεκτή. Δυστυχῶς συμβαίνει τὸ ἐναντίον, ὅπως τὸ παρετήρησεν ὁ Ἀριστοτέλης, ἀποφανθείς· «Οἱ πολλοὶ θεράποντες χεῖρον ὑπηρετοῦσι τῶν ἐλαττόνων». Τὸ γνωμικὸν τοῦτο ἂς ἔχωσι διαρκῶς ὑπ' ὄψιν των ὄχι μόνον οἱ διαχειριζόμενοι τὰ κοινά, ἀλλὰ καὶ οἱ ἰδιῶται, ὁσάκις πιέζωνται διὰ νὰ ἐξοικονομήσουν μίαν θεσίτσαν διὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον θεσιθήραν. Ἡ ἐλαχίστη ὑποχώρησις σημαίνει καταστροφὴν τοῦ ἔργου, τὸ ὁποῖον ἐνεπιστεύθησαν εἰς τὰς χεῖρας των.

Δ΄) Ἀκριβῶς ἀντίθετον πρὸς τὸ προηγούμενον εἶναι τὸ κακὸν τῆς πολυαρχίας ἢ τῆς πολυθεσίας, τοῦ ὁποίου κακὴν πεῖραν ἔχουσι καὶ τὰ ἑλληνικὰ πράγματα. Εἶναι δυστυχῶς πολλοί, οἱ ὁποῖοι εἴτε ἐκ πολυπράγμονος φιλαρχίας εἴτε διὰ χρηματισμὸν εἴτε πολλάκις καὶ δι' ἀμφότερα εὐκόλως ἀναλαμβάνουν ἢ ἐπιδιώκουν νὰ ἀναλάβουν πλείονας ἀρχὰς καὶ ἀξιώματα. Γίνονται κατὰ τὸ λεγόμενον μαϊντανοί. Ὁ φιλόσοφος λαμβάνων ἀφορμὴν ἐκ τῶν παρὰ Καρχηδονίοις συμβαινόντων ἀποφαίνεται· «Φαῦλον δ' ἂν δόξειεν εἶναι καὶ τὸ πλείους ἀρχὰς τὸν αὐτὸν ἄρχειν... Ἓν ὑφ' ἑνὸς ἔργον ἄριστ' ἀποτελεῖται» [12]). Δηλαδή. Κακὸν εἶναι καὶ τὸ νὰ ἄρχῃ τις πλείονας ἀρχάς. Ἓν ἔργον ἐκτελεῖται ἄριστα ὑφ' ἑνός. Πόσον σοφὴ ἐν τῇ ἁπλότητι αὐτῆς εἶναι ἡ γνώμη αὕτη δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ ἐξαρθῇ. Πῶς ὅμως καὶ πότε θὰ εὑρεθῇ ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος θὰ τὴν ἐφαρμόσῃ, μόνον ὁ Θεὸς γνωρίζει.

Ε΄) Εἰς τὰ δημοκρατικὰ πολιτεύματα συχνόταται εἶναι αἱ μεμψιμοιρίαι διὰ τὴν ἐκλογὴν κακῶν καὶ ἀναξίων καὶ πολλάκις διεφθαρμένων ἀρχόντων εἴτε κοινοτικῶν εἴτε δημοτικῶν εἴτε πολιτικῶν εἴτε σωματειακῶν εἴτε ὅ,τιδήποτε ἄλλο. Αἱ μεμψιμοιρίαι πολλάκις εἶναι ὀρθαὶ καὶ δίκαιαι, μολονότι ἡ ἐκλογὴ προέρχεται ἐκ τῆς πλειοψηφίας τοῦ λαοῦ. Πόθεν λοιπὸν τὸ κακόν; Θὰ τὸ εὕρωμεν, ἂν θελήσωμεν νὰ ἐξετάσωμεν ποῖοι καὶ πῶς ἐκλέγονται. Ποῖοι ἐκλέγονται; Ἀσφαλῶς ὄχι πάντοτε οἱ ἄξιοι τῆς ἀρχῆς, ἀλλὰ κατ' ἀρχὴν οἱ ὑποβάλλοντες ὑποψηφιότητα εἴτε οἱ ἴδιοι εἴτε διὰ τῶν φίλων των. Πῶς δ' ἐκλέγονται; Ἀφοῦ κατὰ κανόνα καταδημαγωγήσωσι τὸν λαὸν διὰ διαφόρων ἀφειδῶς χεομένων ὑποσχέσεων. Ἀλλ' ἀκριβῶς ἀπ' αὐτοὺς συμβουλεύει ὁ Ἀριστοτέλης νὰ φυλαττώμεθα, διότι ὅ,τι κινεῖ αὐτοὺς δὲν εἶναι πάντοτε τὸ κοινὸν ἀγαθόν, ἡ εὐδαιμονία τοῦ συνόλου τῶν πολιτῶν, ἀλλὰ πολὺ συνηθέστερον ἡ φιλαρχία, συνδυαζομένη πρὸς τὰ συμφέροντα διαφόρων ὁμάδων ἢ καὶ τὰ ἴδια· τὰ πλεῖστα δ' ἐκούσια κακὰ εἰς τοὺς ἀνθρώπους προέρχονται ἀκριβῶς ἐκ τῆς φιλαρχίας καὶ τῆς φιλοχρηματίας.

Πῶς ὅμως δύναται νὰ διορθωθῇ τὸ κακόν; Τὸ λέγει ὁ Ἀριστοτέλης: «Δεῖ καὶ βουλόμενον καὶ μὴ βουλόμενον ἄρχειν τὸν ἄξιον τῆς ἀρχῆς» [11]). Πρέπει ὁ ἄξιος τῆς ἀρχῆς νὰ ἐκλέγεται εἴτε τὸ θέλει εἴτε ὄχι. Δυστυχῶς τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι πολὺ εὔκολον. Τὸ νὰ εὑρεθῇ ὁ ἄξιος ἴσως δὲν θὰ ἦτο πολὺ δύσκολον, ἀλλὰ τὸ νὰ πεισθῇ νὰ ἀναλάβῃ τὸ βάρος τῆς ἀρχῆς χωρὶς νὰ εἶναι ὁ ἴδιος φίλαρχος εἶναι πολὺ δυσκολώτερον. «Οὐδεὶς γὰρ ἄν, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, ἄρχειν αἰτήσαιτο μὴ φιλότιμος ὤν». Πρέπει λοιπὸν οἱ ἄξιοι τῆς ἀρχῆς νὰ ἐκβιάζωνται διὰ νὰ ἀναλάβουν αὐτήν. Οὐδ' εἶναι ὀρθὸν καὶ ὠφέλιμον διὰ τὴν πολιτείαν καὶ τὸ κοινὸν ἀγαθὸν αὐτό, τὸ ὁποῖον γίνεται σήμερον. Ἀκούομεν συχνότατα ἀνθρώπους ὄντως χρηστοὺς καὶ ἀξίους ἀρχῆς νὰ διαμαρτύρωνται διὰ τὸ ποιὸν τῶν ἐκλεγομένων καὶ ὅμως ἀποφεύγουν οἱ ἴδιοι νὰ ὑποδυθοῦν εἰς τοὺς ἀγῶνας καὶ τοὺς κόπους τῆς ἀρχῆς καὶ ὅταν ἀκόμη καλοῦνται, προτιμῶντες νὰ μεριμνῶσι διὰ τὰ ἴδια. Ἀλλ' ὑπὸ τοιούτους ὅρους ἡ διαμαρτυρία αὐτῶν εἶναι ματαία. Ἐὰν κήδωνται τοῦ κοινοῦ ἀγαθοῦ, πρέπει νὰ μὴ ἀποκρούουν τὴν ἀρχήν, ἐὰν δὲ τὴν ἀποκρούουν, νὰ ἐκβιάζωνται. Τὸ πῶς δὲν μᾶς τὸ λέγει ὁ Ἀριστοτέλης. Εἶναι ἔργον σοφοῦ καὶ ὄχι ἁπλῶς καινοσπούδου νομοθέτου. Ἂς εὐχηθῶμεν κάποτε νὰ εὑρεθῇ.

* * *

Κυρίαι καὶ κύριοι.

Αὐτὰ νομίζω ὅτι εἶναι τὰ ἐπικαιρότατα τῶν πολιτικῶν διδαγμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους, διδάγματα, πηγάζοντα ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ἴσως εἶναι ἀτερπέστερα εἰς ἀκρόασιν καὶ μὲ συγχωρεῖτε, ἂν σᾶς ἐκούρασα μὲ αὐτά. Ἀλλ' εἶναι κτῆμα ἐς ἀεὶ τῆς ἀνθρωπότητος καὶ νομίζω ὅτι εἶναι ὠφέλιμον ἡμεῖς τοὐλάχιστον, ὡς Ἕλληνες, κάποτε κάποτε νὰ τὰ ἀναδιφῶμεν, ἀφ' οὗ προέρχονται ἀπὸ Ἕλληνας σοφοὺς καὶ ἀπὸ τὴν παρατήρησιν ἑλληνικῶν κυρίως πραγμάτων, οἱ δὲ Ἕλληνες ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι σήμερον εἴμεθα καὶ θὰ εἴμεθα, καθὼς φαίνεται ἀπὸ τὴν ἱστορίαν μας, πάντοτε οἱ ἴδιοι.

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ... ΠΕΣΙΟΣ
Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Ἐπειδὴ παρὰ τὰς συστάσεις τοῦ Κοραῆ τὰ Πολιτικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους ὀλίγον ἀναγινώσκονται παρ' ἡμῖν, ἀσφαλῶς δὲ δὲν ὑπάρχουν εἰς τὴν βιβλιοθήκην πολλῶν ἐκ τῶν ἀναγνωστῶν τῆς παρούσης ὁμιλίας, ἐθεώρησα σκόπιμον νὰ παραθέσω εἰς σημειώσεις ὁλόκληρα τὰ σχετικὰ χωρία, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστηρίχθη ἡ ὁμιλία μου καὶ τὰ ὁποῖα συμπληρώνουν πολλάκις αὐτήν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον οἱ ἀναγνῶσται θὰ ἔχουν τὴν εὐκαιρίαν νὰ πλησιάσουν καὶ ἀπ' εὐθείας τὴν σκέψιν καὶ τὴν ἐπιγραμματικὴν πολλάκις φράσιν τοῦ μεγάλου φιλοσόφου.

1. Θουκυδίδης I, 2, 4.

2. Ἀριστοτέλους Πολιτικῶν τὰ σωζόμενα, ἐκδιδόντος καὶ διορθοῦντος Α. Κ. Φιλοτίμῳ δαπάνῃ τῶν ὁμογενῶν, ἐπ' ἀγαθῷ τῆς Ἑλλάδος. Ἐν Παρισίοις ἐκ τῆς τυπογραφίας Γ. Μ. Ἐβεράρτου. ΑΩΚΑ, σ. ρμα', σημ. 4.

3. Πολιτικὰ 1252β 27. Ἡ δ' ἐκ πλειόνων κωμῶν κοινωνία τέλειος πόλις, ἤδη πάσης ἔχουσα πέρας τῆς αὐταρκείας ὡς ἔπος εἰπεῖν, γινομένη μὲν οὖν τοῦ ζῆν ἕνεκεν, οὖσα δὲ τοῦ εὖ ζῆν. Διὸ πᾶσα πόλις φύσει ἐστίν, εἴπερ καὶ αἱ πρῶται κοινωνίαι. Τέλος γὰρ αὕτη ἐκείνων, ἡ δὲ φύσις τέλος ἐστίν.

4. Αὐτ. 1253α 2. Ἐκ τούτων οὖν φανερὸν ὅτι τῶν φύσει ἡ πόλις ἐστί, καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος φύσει πολιτικὸν ζῷον, καὶ ὁ ἄπολις διὰ φύσιν καὶ οὐ διὰ τύχην ἤτοι φαῦλός ἐστιν ἢ κρείττων ἢ ἄνθρωπος.

5. Αὐτ. 1253α 27. Ὁ δὲ μὴ δυνάμενος κοινωνεῖν ἢ μηδὲν δεόμενος δι' αὐτάρκειαν οὐθὲν μέρος πόλεως, ὥστε ἢ θηρίον ἢ θεός.

6. Αὐτ. 1253α 29. Φύσει μὲν οὖν ἡ ὁρμὴ ἐν πᾶσιν ἐπὶ τὴν τοιαύτην κοινωνίαν· ὁ δὲ πρῶτος συστήσας μεγίστων ἀγαθῶν αἴτιος. Ὥσπερ γὰρ καὶ τελεωθὲν βέλτιστον τῶν ζῴων ἄνθρωπός ἐστιν, οὕτω καὶ χωρισθὲν νόμου καὶ δίκης χείριστον πάντων. Χαλεπωτάτη γὰρ ἀδικία ἔχουσα ὅπλα· ὁ δὲ ἄνθρωπος ὅπλα ἔχων φύεται φρονήσει καὶ ἀρετῇ, οἷς ἐπὶ τἀναντία ἔστι χρῆσθαι μάλιστα. Διὸ ἀνοσιώτατον καὶ ἀγριώτατον ἄνευ ἀρετῆς καὶ πρὸς ἀφροδίσια καὶ ἐδωδὴν χείριστον. Ἡ δὲ δικαιοσύνη πολιτικόν· ἡ γὰρ δίκη πολιτικῆς κοινωνίας τάξις ἐστίν· ἡ δὲ δίκη τοῦ δικαίου κρίσις.

7. Πρβλ. R. Pöhlmann, Geschichte der sozialen Frage und des Sozialismus in der antiken Welt. 3e Aufl. von Fr. Oertel. München 1925, τ. II σ. 12.

8. Ἀξία σημειώσεως εἶναι παρομοία παρατήρησις τοῦ Θουκυδίδου, τὴν ὁποίαν ἐμβάλλει εἰς τὸ στόμα τοῦ Περικλέους, ὁμιλοῦντος περὶ τῶν Πελοποννησίων. 1, 141, 16. Χρόνιοί τε ξυνιόντες ἐν βραχεῖ μὲν μορίῳ σκοποῦσί τι τῶν κοινῶν, τῷ δὲ πλέονι τὰ οἰκεῖα πράσσουσι, καὶ ἕκαστος οὐ παρὰ τὴν ἑαυτοῦ ἀμέλειαν οἴεται βλάψειν, μέλειν δέ τινι καὶ ἄλλῳ ὑπὲρ ἑαυτοῦ τι προϊδεῖν, ὥστε τῷ αὐτῷ ὑπὸ ἁπάντων ἰδίᾳ δοξάσματι λανθάνειν τὸ κοινὸν ἀθρόον φθειρόμενον.

9. Πολιτικὰ 1261β 32. Πρὸς δὲ τούτοις ἑτέραν ἔχει βλάβην τὸ λεγόμενον. Ἥκιστα γὰρ ἐπιμελείας τυγχάνει τὸ πλείστων κοινόν· τῶν γὰρ ἰδίων μάλιστα φροντίζουσιν, τῶν δὲ κοινῶν ἧττον, ἢ ὅσον ἑκάστῳ ἐπιβάλλει· πρὸς γὰρ τοῖς ἄλλοις ὡς ἑτέρου φροντίζοντος ὀλιγωροῦσι μᾶλλον, ὥσπερ ἐν ταῖς οἰκετικαῖς διακονίαις οἱ πολλοὶ θεράποντες ἐνίοτε χεῖρον ὑπηρετοῦσι τῶν ἐλαττόνων. Γίνονται δ' ἑκά-

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΕΠ. ΚΑΘ. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΘΕΟΦΑΝΗΣ
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

στῳ χίλιοι τῶν πολιτῶν υἱοί, καὶ οὗτοι οὐχ ὡς ἑκάστου, ἀλλὰ τοῦ τυχόντος ὁ τυχὼν ὁμοίως ἐστὶν υἱός· ὥστε πάντες ὁμοίως ὀλιγωρήσουσιν.

10. Αὐτ. 1262β 17. Ὥσπερ γὰρ μικρὸν γλυκὺ εἰς πολὺ ὕδωρ μειχθὲν ἀναίσθητον ποιεῖ τὴν κρᾶσιν, οὕτω συμβαίνει καὶ τὴν οἰκειότητα τὴν πρὸς ἀλλήλους τὴν ἀπὸ τῶν ὀνομάτων τούτων, δι' ἃ φροντίζειν ἥκιστα ἀναγκαῖον ἐν τῇ πολιτείᾳ τῇ τοιαύτῃ ἢ πατέρα ὡς υἱῶν ἢ υἱὸν ὡς πατρός, ἢ ὡς ἀδελφοὺς ἀλλήλων. Δύο γάρ ἐστιν ἃ μάλιστα ποιεῖ κήδεσθαι τοὺς ἀνθρώπους καὶ φιλεῖν, τό τε ἴδιον καὶ τὸ ἀγαπητόν· ὧν οὐδέτερον οἷόν τε ὑπάρχειν τοῖς οὕτω πολιτευομένοις.

11. Αὐτ. 1263α 8. Ἑτέρων μὲν οὖν ὄντων τῶν γεωργούντων ἄλλος ἂν εἴη τρόπος καὶ ῥᾴων, αὐτῶν δ' αὐτοῖς διαπονούντων τὰ περὶ τὰς κτήσεις πλείους ἂν παρέχοι δυσκολίας. Καὶ γὰρ ἐν ταῖς ἀπολαύσεσι καὶ ἐν τοῖς ἔργοις μὴ γινομένων ἴσων ἀλλ' ἀνίσων ἀναγκαῖον ἐγκλήματα γίνεσθαι πρὸς τοὺς ἀπολαύοντας μὲν ἢ λαμβάνοντας πολλά, ὀλίγα δὲ πονοῦντας τοῖς ἐλάττω μὲν λαμβάνουσι, πλείω δὲ πονοῦσιν. Ὅλως δὲ τὸ συζῆν καὶ κοινωνεῖν τῶν ἀνθρωπικῶν πάντων χαλεπόν, καὶ μάλιστα τῶν τοιούτων... Τὸ μὲν οὖν κοινὰς εἶναι τὰς κτήσεις ταύτας τε καὶ ἄλλας τοιαύτας ἔχει δυσχερείας· ὃν δὲ νῦν τρόπον ἔχει καὶ ἐπικοσμηθὲν ἤθεσι καὶ τάξει νόμων ὀρθῶν, οὐ μικρὸν ἂν διενέγκαι. Ἕξει γὰρ τὸ ἐξ ἀμφοτέρων ἀγαθόν. Λέγω δὲ τὸ ἐξ ἀμφοτέρων τὸ ἐκ τοῦ κοινὰς εἶναι τὰς κτήσεις καὶ τὸ ἐκ τοῦ ἰδίας. Δεῖ γὰρ πὼς μὲν εἶναι κοινάς, ὅλως δ' ἰδίας. Αἱ μὲν γὰρ ἐπιμέλειαι διῃρημέναι τὰ ἐγκλήματα πρὸς ἀλλήλους οὐ ποιήσουσιν, μᾶλλον δ' ἐπιδώσουσιν ὡς πρὸς ἴδιον ἑκάστου προσεδρεύοντος· δι' ἀρετὴν δ' ἔσται πρὸς τὸ χρῆσθαι κατὰ τὴν παροιμίαν κοινὰ τὰ τῶν φίλων... Φανερὸν τοίνυν ὅτι βέλτιον εἶναι μὲν ἰδίας τὰς κτήσεις, τῇ δὲ χρήσει ποιεῖν κοινάς· ὅπως δὲ γίνωνται τοιοῦτοι, τοῦ νομοθέτου τοῦτ' ἔργον ἴδιόν ἐστιν.

12. Πολιτικὰ 1263α 40. Ἔτι δὲ καὶ πρὸς ἡδονὴν ἀμύθητον ὅσον διαφέρει τὸ νομίζειν ἴδιόν τι. Μὴ γὰρ οὐ μάτην τὴν πρὸς αὑτὸν αὐτὸς ἔχει φιλίαν ἕκαστος, ἀλλ' ἔστι τοῦτο φυσικόν. Τὸ δὲ φίλαυτον εἶναι ψέγεται δικαίως· οὐκ ἔστι δὲ τοῦτο τὸ φιλεῖν ἑαυτόν, ἀλλὰ τὸ μᾶλλον ἢ δεῖ φιλεῖν, καθάπερ καὶ τὸν φιλοχρήματον, ἐπεὶ φιλοῦσί γε πάντες ὡς εἰπεῖν ἕκαστον τῶν τοιούτων.

13. Πολιτικὰ 1263β 5. Ἀλλὰ μὴν καὶ τὸ χαρίσασθαι καὶ βοηθῆσαι φίλοις ἢ ξένοις ἢ ἑταίροις ἥδιστον· ὃ γίνεται τῆς κτήσεως ἰδίας οὔσης. Ταῦτά τε δὴ οὐ συμβαίνει τοῖς λίαν ἓν ποιοῦσι τὴν πόλιν, καὶ πρὸς τούτοις ἀναιροῦσιν ἔργα δυοῖν ἀρεταῖν φανερῶς, σωφροσύνης μὲν τὸ περὶ τὰς γυναῖκας (ἔργον γὰρ καλὸν ἀλλοτρίας οὔσης ἀπέχεσθαι διὰ σωφροσύνην), ἐλευθεριότητος δὲ τὸ περὶ τὰς κτήσεις· οὔτε γὰρ ἔσται φανερὸς ἐλευθέριος ὤν, οὔτε πράξει πρᾶξιν ἐλευθέριον οὐδεμίαν· ἐν τῇ γὰρ χρήσει τῶν κτημάτων τὸ τῆς ἐλευθεριότητος ἔργον ἐστίν.

14. Αὐτ. 1263β 15. Εὐπρόσωπος μὲν οὖν ἡ τοιαύτη νομοθεσία <ἐννοεῖ τὴν κοινοκτημοσύνην> καὶ φιλάνθρωπος ἂν εἶναι δόξειεν· ὁ γὰρ ἀκροώμενος ἄσμενος ἀποδέχεται (νομίζων ἔσεσθαι φιλίαν τινὰ θαυμαστὴν πᾶσι πρὸς ἅπαντας), ἄλλως τε καὶ ὅταν κατηγορῇ τις τῶν νῦν ὑπαρχόντων ἐν ταῖς πολιτείαις κακῶν ὡς γινομένων διὰ τὸ μὴ κοινὴν εἶναι τὴν οὐσίαν, λέγω δὲ δίκας τε πρὸς ἀλλήλους περὶ συμβολαίων καὶ ψευδομαρτυριῶν κρίσεις καὶ πλουσίων κολακείας. Ὧν οὐδὲν γίνεται διὰ τὴν ἀκοινωνησίαν ἀλλὰ διὰ τὴν μοχθηρίαν, ἐπεὶ καὶ τοὺς κοινὰ κεκτημένους καὶ κοινωνοῦντας πολλῷ διαφερομένους μᾶλλον ὁρῶμεν ἢ τοὺς χωρὶς τὰς οὐσίας ἔχοντας.

15. Αὐτ. 1266α 37. Δοκεῖ γάρ τισι τὸ περὶ τὰς οὐσίας εἶναι μέγιστον τετάχθαι καλῶς· περὶ γὰρ τούτων ποιεῖσθαί φασι τὰς στάσεις πάντας. Διὸ Φαλέας ὁ Χαλκηδόνιος τοῦτ' εἰσήνεγκε πρῶτος· φησὶ γὰρ δεῖν ἴσας εἶναι τὰς κτήσεις τῶν πολιτῶν. Τοῦτο δὲ κατοικιζομέναις μὲν εὐθὺς οὐ χαλεπὸν ᾤετο ποιεῖν, τὰς δ' ἤδη κατοικουμέ-

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ναὶ ἐργωδέστερον μέν, ὅμως δὲ τάχιστ' ἂν ὁμαλισθῆναι τῷ τὰς προῖκας τοὺς μὲν πλουσίους διδόναι μὲν λαμβάνειν δὲ μή, τοὺς δὲ πένητας μὴ διδόναι μὲν λαμβάνειν δέ.

16. Αὐτ. 1266^β 8. Δεῖ δὲ μηδὲ τοῦτο λανθάνειν τοὺς οὕτω νομοθετοῦντας, ὃ λανθάνει νῦν, ὅτι τὸ τῆς οὐσίας τάττοντας πλῆθος προσήκει καὶ τῶν τέκνων τὸ πλῆθος τάττειν· ἐὰν γὰρ ὑπεραίρῃ τῆς οὐσίας τὸ μέγεθος ὁ τῶν τέκνων ἀριθμός, ἀνάγκη τόν γε νόμον λύεσθαι, καὶ χωρὶς τῆς λύσεως φαῦλον τὸ πολλοὺς ἐκ πλουσίων γίνεσθαι πένητας· ἔργον γὰρ μὴ νεωτεροποιοὺς εἶναι τοὺς τοιούτους.— Τὴν αὐτὴν παρατήρησιν κάμνει ὁ Ἀριστοτέλης καὶ διὰ τὴν Πολιτείαν τοῦ Πλάτωνος. Βλ. 1265^α 38. Ἄτοπον δὲ καὶ τὸ τὰς κτήσεις ἰσάζοντα τὸ περὶ τὸ πλῆθος τῶν πολιτῶν μὴ κατασκευάζειν, ἀλλ' ἀφεῖναι τὴν τεκνοποιίαν ἀόριστον ὡς ἱκανῶς ἂν ὁμαλισθησομένην εἰς τὸ αὐτὸ πλῆθος διὰ τὰς ἀτεκνίας ὁσωνοῦν γεννωμένων, ὅτι δοκεῖ τοῦτο καὶ νῦν συμβαίνειν περὶ τὰς πόλεις. Δεῖ δὲ τοῦτ' οὐχ ὁμοίως ἔχειν περὶ τὰς πόλεις τότε καὶ νῦν· νῦν μὲν γὰρ οὐδεὶς ἀπορεῖ διὰ τὸ μερίζεσθαι τὰς οὐσίας εἰς ὁποσονοῦν πλῆθος, τότε δὲ ἀδιαιρέτων οὐσῶν ἀνάγκη τοὺς παράζυγας μηδὲν ἔχειν, ἐάν τε ἐλάττους ὦσι τὸ πλῆθος, ἐάν τε πλείους. Μᾶλλον δὲ δεῖν ὑπολάβοι τις ἂν ὡρίσθαι τῆς οὐσίας τὴν τεκνοποιίαν, ὥστε ἀριθμοῦ τινος μὴ πλείονα γεννᾶν· τοῦτο δὲ τιθέναι τὸ πλῆθος ἀποβλέποντα πρὸς τὰς τύχας, ἂν συμβαίνῃ τελευτᾶν τινας τῶν γεννηθέντων, καὶ πρὸς τὴν τῶν ἄλλων ἀτεκνίαν. Τὸ δ' ἀφεῖσθαι, καθάπερ ἐν ταῖς πλείσταις πόλεσι, πενίας ἀναγκαῖον αἴτιον γίνεσθαι τοῖς πολίταις, ἡ δὲ πενία στάσιν ἐμποιεῖ καὶ κακουργίαν. —Πρβλ. τὰ περὶ τῆς Σπαρτιατικῆς πολιτείας λεγόμενα 1270^β 1. Βουλόμενος γὰρ ὁ νομοθέτης ὡς πλείστους εἶναι τοὺς Σπαρτιάτας, προάγεται τοὺς πολίτας ὅτι πλείστους ποιεῖσθαι παῖδας· ἔστι γὰρ αὐτοῖς νόμος τὸν μὲν γεννήσαντα τρεῖς υἱοὺς ἄφρουρον εἶναι, τὸν δὲ τέτταρας ἀτελῆ πάντων. Καίτοι φανερὸν ὅτι πολλῶν γινομένων, τῆς δὲ χώρας οὕτω διῃρημένης, ἀναγκαῖον πολλοὺς γίνεσθαι πένητας.

17. Αὐτ. 1266^β 38. Ἔτι στασιάζουσιν οὐ μόνον διὰ τὴν ἀνισότητα τῆς κτήσεως, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν τῶν τιμῶν, τοὐναντίον δὲ περὶ ἑκάτερον· οἱ μὲν γὰρ πολλοὶ διὰ τὸ περὶ τὰς κτήσεις ἄνισον, οἱ δὲ χαρίεντες περὶ τῶν τιμῶν, ἐὰν ἴσαι· ὅθεν καὶ «ἐν δὲ ἰῇ τιμῇ ἠμὲν κακὸς ἠδὲ καὶ ἐσθλός». Οὐ μόνον δ' οἱ ἄνθρωποι διὰ τἀναγκαῖα ἀδικοῦσιν, ὧν ἄκος εἶναι νομίζει τὴν ἰσότητα τῆς οὐσίας, ὥστε μὴ λωποδυτεῖν διὰ τὸ ῥιγοῦν ἢ πεινῆν, ἀλλὰ καὶ ὅπως χαίρωσι καὶ μὴ ἐπιθυμῶσιν· ἐὰν γὰρ μείζω ἔχωσιν ἐπιθυμίαν τῶν ἀναγκαίων, διὰ τὴν ταύτης ἰατρείαν ἀδικήσουσιν, οὐ τοίνυν διὰ ταύτην μόνον, ἀλλὰ καὶ ἵνα χαίρωσι ταῖς ἄνευ λυπῶν ἡδοναῖς.—Πρβλ. καὶ 1267^α 37. Ἔστι μὲν οὖν τι τῶν συμφερόντων τὸ τὰς οὐσίας ἴσας εἶναι τοῖς πολίταις πρὸς τὸ μὴ στασιάζειν πρὸς ἀλλήλους, οὐ μὴν μέγα οὐδὲν ὡς εἰπεῖν. Καὶ γὰρ ἂν οἱ χαρίεντες ἀγανακτοῖεν ἂν ὡς οὐκ ἴσων ὄντες ἄξιοι, διὸ καὶ φαίνονται πολλάκις ἐπιτιθέμενοι καὶ στασιάζοντες· ἔτι δ' ἡ πονηρία τῶν ἀνθρώπων ἄπληστον, καὶ τὸ πρῶτον μὲν ἱκανὸν διωβολία μόνον, ὅταν δ' ἤδη τοῦτ' ᾖ πάτριον, ἀεὶ δέονται τοῦ πλείονος, ἕως εἰς ἄπειρον ἔλθωσιν. Ἄπειρος γὰρ ἡ τῆς ἐπιθυμίας φύσις, ἧς πρὸς τὴν ἀναπλήρωσιν οἱ πολλοὶ ζῶσιν — Πρβλ. καὶ 1302^α 24. Οἱ μὲν γὰρ ἰσότητος ἐφιέμενοι στασιάζουσιν, ἂν νομίζωσιν ἔλαττον ἔχειν ὄντες ἴσοι τοῖς πλεονεκτοῦσιν, οἱ δὲ τῆς ἀνισότητος καὶ τῆς ὑπεροχῆς, ἂν ὑπολαμβάνωσιν ὄντες ἄνισοι μὴ πλέον ἔχειν ἀλλ' ἴσον ἢ ἔλαττον (τούτων δ' ἔστι μὲν ὀρέγεσθαι δικαίως, ἔστι δὲ καὶ ἀδίκως)· ἐλάττους τε γὰρ ὄντες ὅπως ἴσοι ὦσι στασιάζουσι, καὶ ἴσοι ὄντες ὅπως μείζους... περὶ ὧν δὲ στασιάζουσιν, ἐστὶ κέρδος καὶ τιμὴ καὶ τἀναντία τούτοις. Καὶ γὰρ ἀτιμίαν φεύγοντες καὶ ζημίαν, ἢ ὑπὲρ αὐτῶν ἢ τῶν φίλων, στασιάζουσιν ἐν ταῖς πόλεσιν. — Πρβλ. καὶ 1297^α 11. Αἱ γὰρ πλεονεξίαι τῶν πλουσίων ἀπολλύουσι μᾶλλον τὴν πολιτείαν ἢ αἱ τοῦ δήμου.— Καὶ 1302^α 16 κέ.

18. Αὐτ. 1267^{α} 12. Ἐπεὶ ἀδικοῦσι γε τὰ μέγιστα διὰ τὰς ὑπερβολάς, ἀλλ' οὐ διὰ τὰ ἀναγκαῖα (οἷον τυραννοῦσιν οὐχ ἵνα μὴ ῥιγῶσιν· διὸ καὶ αἱ τιμαὶ μεγάλαι, ἂν ἀποκτείνῃ τις οὐ κλέπτην ἀλλὰ τύραννον).

19. Αὐτ. 1279^{α} 17. Φανερὸν τοίνυν ὡς ὅσαι μὲν πολιτεῖαι τὸ κοινῇ συμφέρον σκοποῦσιν, αὗται μὲν ὀρθαὶ τυγχάνουσιν οὖσαι κατὰ τὸ ἁπλῶς δίκαιον, ὅσαι δὲ τὸ σφέτερον μόνον τῶν ἀρχόντων, ἡμαρτημέναι καὶ πᾶσαι παρεκβάσεις τῶν ὀρθῶν πολιτειῶν· δεσποτικαὶ γάρ, ἡ δὲ πόλις κοινωνία τῶν ἐλευθέρων ἐστίν. ...Ἐπεὶ δὲ πολιτεία μὲν καὶ τὸ πολίτευμα σημαίνει ταὐτόν, πολίτευμα δ' ἐστὶ τὸ κύριον τῶν πόλεων, ἀνάγκη δ' εἶναι κύριον ἢ ἕνα ἢ ὀλίγους ἢ τοὺς πολλούς· ὅταν μὲν ὁ εἷς ἢ οἱ ὀλίγοι ἢ οἱ πολλοὶ πρὸς τὸ κοινὸν συμφέρον ἄρχωσι, ταύτας μὲν ὀρθὰς ἀναγκαῖον εἶναι τὰς πολιτείας, τὰς δὲ πρὸς τὸ ἴδιον ἢ τοῦ ἑνὸς ἢ τῶν ὀλίγων ἢ τοῦ πλήθους παρεκβάσεις.

20. Ὁ Ἀριστοτέλης καὶ εἰς ἕκαστον τῶν τριῶν τούτων πολιτευμάτων διακρίνει διαφόρους ποικιλίας, ἀλλὰ περὶ τούτων δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος ἐνταῦθα.

21. Αὐτ. 1281^{α} 40. Ὅτι δὲ δεῖ κύριον εἶναι μᾶλλον τὸ πλῆθος ἢ τοὺς ἀρίστους μὲν ὀλίγους δέ, δόξειεν ἂν λύεσθαι καί τιν' ἔχειν ἀπολογίαν, τάχα δὲ κἂν ἀλήθειαν. Τοὺς γὰρ πολλούς, ὧν ἕκαστός ἐστιν οὐ σπουδαῖος ἀνήρ, ὅμως ἐνδέχεται συνελθόντας εἶναι βελτίους ἐκείνων, οὐχ ὡς ἕκαστον ἀλλ' ὡς σύμπαντας, οἷον τὰ συμφορητὰ δεῖπνα τῶν ἐκ μιᾶς δαπάνης χορηγηθέντων· πολλῶν γὰρ ὄντων ἕκαστον μόριον ἔχειν ἀρετῆς καὶ φρονήσεως, καὶ γίνεσθαι συνελθόντων ὥσπερ ἕνα ἄνθρωπον τὸ πλῆθος πολύποδα καὶ πολύχειρα καὶ πολλὰς ἔχοντ' αἰσθήσεις, οὕτω καὶ περὶ τὰ ἤθη καὶ τὴν διάνοιαν. Διὸ καὶ κρίνουσιν ἄμεινον οἱ πολλοὶ καὶ τὰ τῆς μουσικῆς ἔργα καὶ τὰ τῶν ποιητῶν.— 1281^{β} 34. Πάντες μὲν γὰρ ἔχουσι συνελθόντες ἱκανὴν αἴσθησιν, καὶ μιγνύμενοι τοῖς βελτίοσι τὰς πόλεις ὠφελοῦσιν, καθάπερ ἡ μὴ καθαρὰ τροφὴ μετὰ τῆς καθαρᾶς τὴν πᾶσαν ποιεῖ χρησιμωτέραν τῆς ὀλίγης· χωρὶς δ' ἕκαστος ἀτελὴς περὶ τὸ κρίνειν ἐστίν.— Πρβλ. καὶ 1286^{α} 28. Καθ' ἕνα μὲν οὖν συμβαλλόμενος ὁστισοῦν ἴσως χείρων· ἀλλ' ἐστὶν ἡ πόλις ἐκ πολλῶν, ὥσπερ ἑστίασις συμφορητὸς καλλίων μιᾶς καὶ ἁπλῆς. Διὰ τοῦτο καὶ κρίνει ἄμεινον ὄχλος πολλὰ ἢ εἷς ὁστισοῦν. Ἔτι μᾶλλον ἀδιάφθορον τὸ πολύ· καθάπερ ὕδωρ τὸ πλεῖον, οὕτω καὶ τὸ πλῆθος τῶν ὀλίγων ἀδιαφθορώτερον· τοῦ δ' ἑνὸς ὑπ' ὀργῆς κρατηθέντος ἢ τινος ἑτέρου πάθους τοιούτου ἀναγκαῖον διεφθάρθαι τὴν κρίσιν, ἐκεῖ δ' ἔργον ἅμα πάντας ὀργισθῆναι καὶ ἁμαρτεῖν. Ἔστω δὲ τὸ πλῆθος οἱ ἐλεύθεροι, μηδὲν παρὰ τὸν νόμον πράττοντες, ἀλλ' ἢ περὶ ὧν ἐκλείπειν ἀναγκαῖον αὐτόν.— Ἡ τελευταία παρατήρησις τοῦ Ἀριστοτέλους δὲν συμβιβάζεται πολὺ μὲ τὰ πράγματα. Ὁ δῆμος, τοὐλάχιστον εἰς τὰς Ἀθήνας, συχνότατα παροξυνόμενος ὠργίζετο καὶ ἐλάμβανεν ἀποφάσεις ἐσφαλμένας, διὰ τὰς ὁποίας κατόπιν μετενόει. Αὐτὸ ἔχων ὑπ' ὄψιν πιθανῶς ὁ φιλόσοφος περιορίζει τὸ πρᾶγμα λέγων «μηδὲν παρὰ τὸν νόμον πράττοντες», ὅπερ σημαίνει ὅτι τότε κρίνει ὀρθῶς τὸ πλῆθος, ὅταν ἔχῃ ὑπ' ὄψιν τὸν νόμον καὶ ὄχι τὰς εἰσηγήσεις τῶν δημαγωγῶν. Καὶ εὐθὺς δὲ κατωτέρω ὁμιλῶν περὶ τοῦ ἀδιαφθορωτέρου τῶν πολλῶν ὡς προϋπόθεσιν θέτει τὸ νὰ εἶναι ἄνδρες ἀγαθοὶ πάντες. «Πότερον ὁ εἷς ἀδιαφθορώτερος ἄρχων, ἢ μᾶλλον οἱ πλείους μὲν τὸν ἀριθμὸν ἀγαθοὶ δὲ πάντες;».

22. Αὐτ. 1295^{β} 1. Ἐν ἁπάσαις δὴ ταῖς πόλεσιν ἔστι τρία μέρη τῆς πόλεως, οἱ μὲν εὔποροι σφόδρα, οἱ δὲ ἄποροι σφόδρα, οἱ δὲ τρίτοι οἱ μέσοι τούτων. Ἐπεὶ τοίνυν ὁμολογεῖται τὸ μέτριον ἄριστον καὶ τὸ μέσον, φανερὸν ὅτι καὶ τῶν εὐτυχημάτων ἡ κτῆσις ἡ μέση βελτίστη πάντων. Ῥᾴστη γὰρ τῷ λόγῳ πειθαρχεῖν, ὑπέρκαλον δὲ ἢ ὑπερίσχυρον ἢ ὑπερευγενῆ ἢ ὑπερπλούσιον, ἢ τἀναντία τούτοις, ὑπέρπτωχον ἢ ὑπερασθενῆ καὶ σφόδρα ἄτιμον, χαλεπὸν τῷ λόγῳ ἀκολουθεῖν· γίγνονται γὰρ οἱ μὲν ὑβρισταὶ καὶ μεγαλοπόνηροι μᾶλλον, οἱ δὲ κακοῦργοι καὶ μικροπόνηροι λίαν, τῶν δ' ἀδι-

χημάτων τὰ μὲν γίγνεται δι' ὕβριν τὰ δὲ διὰ κακουργίαν. Ἔτι δὲ ἥκισθ' οὗτοι φυγαρχοῦσι καὶ σπουδαρχοῦσι· ταῦτα δ' ἀμφότερα βλαβερὰ ταῖς πόλεσιν. Πρὸς δὲ τούτοις οἱ μὲν ἐν ὑπεροχαῖς εὐτυχημάτων ὄντες, ἰσχύος καὶ πλούτου καὶ φίλων καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων, ἄρχεσθαι οὔτε βούλονται οὔτε ἐπίστανται (καὶ τοῦτ' εὐθὺς οἴκοθεν ὑπάρχει παισὶν οὖσιν· διὰ γὰρ τὴν τρυφὴν οὐδ' ἐν τοῖς διδασκαλείοις ἄρχεσθαι σύνηθες αὐτοῖς), οἱ δὲ καθ' ὑπερβολὴν ἐν ἐνδείᾳ τούτων ταπεινοὶ λίαν. Ὥσθ' οἱ μὲν ἄρχειν οὐκ ἐπίστανται ἀλλ' ἄρχεσθαι δουλικὴν ἀρχήν, οἱ δ' ἄρχεσθαι μὲν οὐδεμιᾷ ἀρχῇ, ἄρχειν δὲ δεσποτικὴν ἀρχήν. Γίνεται οὖν δούλων καὶ δεσποτῶν πόλις, ἀλλ'οὐκ ἐλευθέρων, καὶ τῶν μὲν φθονούντων τῶν δὲ καταφρονούντων. Ἃ πλεῖστον ἀπέχει φιλίας καὶ κοινωνίας πολιτικῆς· ἡ γὰρ κοινωνία φιλικόν· οὐδὲ γὰρ ὁδοῦ βούλονται κοινωνεῖν τοῖς ἐχθροῖς. Βούλεται δέ γε ἡ πόλις ἐξ ἴσων εἶναι καὶ ὁμοίων ὅτι μάλιστα, τοῦτο δ' ὑπάρχει μάλιστα τοῖς μέσοις, ὥστ' ἀναγκαῖον ἄριστα πολιτεύεσθαι ταύτην τὴν πόλιν, ἢ συνέστη ἐξ ὧν φαμεν φύσει τὴν σύστασιν εἶναι τῆς πόλεως. Καὶ σῴζονται δ' ἐν ταῖς πόλεσιν οὗτοι μάλιστα τῶν πολιτῶν. Οὔτε γὰρ αὐτοὶ τῶν ἀλλοτρίων ὥσπερ οἱ πένητες ἐπιθυμοῦσιν, οὔτε τῆς τούτων ἕτεροι, καθάπερ τῆς τῶν πλουσίων οἱ πένητες ἐπιθυμοῦσιν· καὶ διὰ τὸ μήτ' ἐπιβουλεύεσθαι μήτ' ἐπιβουλεύειν ἀκινδύνως διάγουσιν. Διὰ τοῦτο καλῶς ηὔξατο Φωκυλίδης «πολλὰ μέσοισιν ἄριστα· μέσος θέλω ἐν πόλει εἶναι». Δῆλον ἄρα ὅτι καὶ ἡ κοινωνία ἡ πολιτικὴ ἀρίστη ἡ διὰ τῶν μέσων, καὶ τὰς τοιαύτας ἐνδέχεται εὖ πολιτεύεσθαι πόλεις, ἐν αἷς δὴ πολὺ τὸ μέσον καὶ κρεῖττον μάλιστα μὲν ἀμφοῖν, εἰ δὲ μή, θατέρου μέρους· προστιθέμενον γὰρ ποιεῖ ῥοπὴν καὶ κωλύει γίνεσθαι τὰς ἐναντίας ὑπερβολάς.

23. Αὐτ. 1295β 39. Διόπερ εὐτυχία μεγίστη τοὺς πολιτευομένους οὐσίαν ἔχειν μέσην καὶ ἱκανήν, ὡς ὅπου οἱ μὲν πολλὰ σφόδρα κέκτηνται οἱ δὲ μηθέν, ἢ δῆμος ἔσχατος γίνεται ἢ ὀλιγαρχία ἄκρατος ἢ τυραννὶς δι' ἀμφοτέρας τὰς ὑπερβολάς· καὶ γὰρ ἐκ δημοκρατίας τῆς νεανικωτάτης καὶ ἐξ ὀλιγαρχίας γίνεται τυραννίς, ἐκ δὲ τῶν μέσων καὶ τῶν σύνεγγυς πολὺ ἧττον.— Πρβλ. καὶ ὅσα λέγει ἐν 1310β 9. Ἡ μὲν γὰρ βασιλεία πρὸς βοήθειαν τὴν ἀπὸ τοῦ δήμου τοῖς ἐπιεικέσι γέγονεν, καὶ καθίσταται βασιλεὺς ἐκ τῶν ἐπιεικῶν καθ' ὑπεροχὴν ἀρετῆς ἢ πράξεων τῶν ἀπὸ τῆς ἀρετῆς ἢ καθ' ὑπεροχὴν τοιούτου γένους, ὁ δὲ τύραννος ἐκ τοῦ δήμου καὶ τοῦ πλήθους ἐπὶ τοὺς γνωρίμους, ὅπως ὁ δῆμος ἀδικῆται μηδὲν ὑπ' αὐτῶν. Φανερὸν δ' ἐκ τῶν συμβεβηκότων. Σχεδὸν γὰρ οἱ πλεῖστοι τῶν τυράννων γεγόνασιν ἐκ τῶν δημαγωγῶν ὡς εἰπεῖν, πιστευθέντες ἐκ τοῦ διαβάλλειν τοὺς γνωρίμους. — Τὴν βασιλείαν ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ ὡς ἀριστοκρατικόν τι, τὴν δὲ τυραννίδα ὡς φαυλότατον μεῖγμα τῆς χειρίστης ὀλιγαρχίας καὶ δημοκρατίας. Βλ. 1310β 2. Ἡ μὲν γὰρ βασιλεία κατὰ τὴν ἀριστοκρατίαν ἐστίν, ἡ δὲ τυραννὶς ἐξ ὀλιγαρχίας τῆς ὑστάτης σύγκειται καὶ δημοκρατίας· διὸ δὴ καὶ βλαβερωτάτη τοῖς ἀρχομένοις ἐστίν, ἅτε ἐκ δυοῖν συγκειμένη κακῶν καὶ τὰς παρεκβάσεις καὶ τὰς ἁμαρτίας ἔχουσα τὰς παρ' ἀμφοτέρων τῶν πολιτειῶν.

24. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐπανειλημμένως τονίζει τὴν σημασίαν τοῦ νόμου ὄχι μόνον διὰ τὴν δημοκρατίαν, ἀλλὰ καὶ δι' ὅλα τὰ πολιτεύματα. Ὡραῖα εἶναι ὅσα λέγει ἐν 1287α 28. Ὁ μὲν οὖν τὸν νόμον κελεύων ἄρχειν δοκεῖ κελεύειν ἄρχειν τὸν θεὸν καὶ τὸν νοῦν μόνους, ὁ δ' ἄνθρωπον κελεύων προστίθησι καὶ θηρίον· ἥ τε γὰρ ἐπιθυμία τοιοῦτον, καὶ ὁ θυμὸς ἄρχοντας διαστρέφει καὶ τοὺς ἀρίστους ἄνδρας. Διόπερ ἄνευ ὀρέξεως νοῦς ὁ νόμος ἐστίν.

25. Αὐτ. 1269α 4. Εἰκός τε τοὺς πρώτους, εἴτε γηγενεῖς ἦσαν εἴτ' ἐκ φθορᾶς τινος ἐσώθησαν, ὁμοίους εἶναι καὶ τοὺς τυχόντας καὶ τοὺς ἀνοήτους, ὥσπερ καὶ λέγεται κατὰ τῶν γηγενῶν, ὥστε ἄτοπον τὸ μένειν ἐν τοῖς τούτων δόγμασιν. Πρὸς δὲ τούτοις οὐδὲ τοὺς γεγραμμένους ἐᾶν ἀκινήτους βέλτιον. Ὥσπερ γὰρ καὶ περὶ τὰς ἄλλας τέχνας, καὶ τὴν πολιτικὴν τάξιν ἀδύνατον ἀκριβῶς πάντα γραφῆναι· καθόλου γὰρ

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ: ΕΠΙΚ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΘΕΟΔΩΡΟΥ
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ἀναγκαῖον γράφειν, αἱ δὲ πράξεις περὶ τῶν καθ' ἕκαστόν εἰσιν. Ἐκ μὲν οὖν τούτων φανερὸν ὅτι κινητέοι καὶ τινὲς καὶ ποτὲ τῶν νόμων εἰσίν· ἄλλον δὲ τρόπον ἐπισκοποῦσιν εὐλαβείας ἂν δόξειεν εἶναι πολλῆς. Ὅταν γὰρ ᾖ τὸ μὲν βέλτιον μικρόν, τὸ δ' ἐθίζειν εὐχερῶς λύειν τοὺς νόμους φαῦλον, φανερὸν ὡς ἐατέον ἐνίας ἁμαρτίας καὶ τῶν νομοθετῶν καὶ τῶν ἀρχόντων· οὐ γὰρ τοσοῦτον ὠφελήσεται κινήσας, ὅσον βλαβήσεται ταῖς ἄρχουσιν ἀπειθεῖν ἐθισθείς... Ὁ γὰρ νόμος ἰσχὺν οὐδεμίαν ἔχει πρὸς τὸ πείθεσθαι παρὰ τὸ ἔθος, τοῦτο δ' οὐ γίνεται εἰ μὴ διὰ χρόνου πλῆθος, ὥστε τὸ ῥᾳδίως μεταβάλλειν ἐκ τῶν ὑπαρχόντων νόμων εἰς ἑτέρους νόμους καινοὺς ἀσθενῆ ποιεῖν ἐστι τὴν τοῦ νόμου δύναμιν.

26. Αὐτ. 1271α 10. καὶ τὸ αὐτὸν αἰτεῖσθαι τὸν ἀξιωθησόμενον τῆς ἀρχῆς οὐκ ὀρθῶς ἔχει· δεῖ γὰρ καὶ βουλόμενον καὶ μὴ βουλόμενον ἄρχειν τὸν ἄξιον τῆς ἀρχῆς... οὐδεὶς γὰρ ἂν ἄρχειν αἰτήσαιτο μὴ φιλότιμος ὤν. Καίτοι τῶν γ' ἀδικημάτων τῶν ἑκουσίων τὰ πλεῖστα συμβαίνει σχεδὸν διὰ φιλοτιμίαν καὶ διὰ φιλοχρηματίαν τοῖς ἀνθρώποις.

27. Αὐτ. 1293α 1. Διὰ γὰρ τὸ μείζους γεγονέναι πολὺ τὰς πόλεις τῶν ἐξ ὑπαρχῆς καὶ προσόδων ὑπάρχειν εὐπορίας, μετέχουσι μὲν πάντες τῆς πολιτείας διὰ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ πλήθους, κοινωνοῦσι δὲ καὶ πολιτεύονται διὰ τὸ δύνασθαι σχολάζειν καὶ τοὺς ἀπόρους λαμβάνοντας μισθόν. Καὶ μάλιστα δὲ σχολάζει τὸ τοιοῦτον πλῆθος· οὐ γὰρ ἐμποδίζει αὐτοὺς οὐθὲν ἡ τῶν ἰδίων ἐπιμέλεια, τοὺς δὲ πλουσίους ἐμποδίζει, ὥστε πολλάκις οὐ κοινωνοῦσι τῆς ἐκκλησίας οὔτε τοῦ δικάζειν. Διὸ γίνεται τὸ τῶν ἀπόρων πλῆθος κύριον τῆς πολιτείας, ἀλλ' οὐχ οἱ νόμοι.

28. Αὐτ. 1292α 4. Ἕτερον εἶδος δημοκρατίας τἆλλα μὲν εἶναι ταὐτά, κύριον δ' εἶναι τὸ πλῆθος καὶ μὴ τὸν νόμον. Τοῦτο δὲ γίνεται ὅταν τὰ ψηφίσματα κύρια ᾖ ἀλλὰ μὴ ὁ νόμος. Συμβαίνει δὲ τοῦτο διὰ τοὺς δημαγωγούς. Ἐν μὲν γὰρ ταῖς κατὰ νόμον δημοκρατουμέναις οὐ γίνεται δημαγωγός, ἀλλ' οἱ βέλτιστοι τῶν πολιτῶν εἰσιν ἐν προεδρίᾳ· ὅπου δ' οἱ νόμοι μή εἰσι κύριοι, ἐνταῦθα γίνονται δημαγωγοί. Μ ό ν α ρ χ ο ς γὰρ ὁ δῆμος γίνεται, σύνθετος εἷς ἐκ πολλῶν.... Ὁ δ' οὖν τοιοῦτος δῆμος, ἅτε μόναρχος ὤν, ζητεῖ μοναρχεῖν διὰ τὸ μὴ ἄρχεσθαι ὑπὸ νόμου, καὶ γίνεται δεσποτικός, ὥστε οἱ κόλακες ἔντιμοι, καὶ ἔστιν ὁ τοιοῦτος δῆμος ἀνάλογον τῶν μοναρχιῶν τῇ τυραννίδι. Διὸ καὶ τὸ ἦθος τὸ αὐτό, καὶ ἄμφω δεσποτικὰ τῶν βελτιόνων, καὶ τὰ ψηφίσματα ὥσπερ ἐκεῖ τὰ ἐπιτάγματα, καὶ ὁ δημαγωγὸς καὶ ὁ κόλαξ οἱ αὐτοὶ καὶ ἀνάλογον. Καὶ μάλιστα δ' ἑκάτεροι παρ' ἑκατέροις ἰσχύουσιν, οἱ μὲν κόλακες παρὰ τοῖς τυράννοις, οἱ δὲ δημαγωγοὶ τοῖς δήμοις τοῖς τοιούτοις. Αἴτιοι δέ εἰσι τοῦ εἶναι τὰ ψηφίσματα κύρια ἀλλὰ μὴ τοὺς νόμους οὗτοι, πάντα ἀνάγοντες εἰς τὸν δῆμον· συμβαίνει γὰρ αὐτοῖς γίνεσθαι μεγάλοις διὰ τὸ τὸν μὲν δῆμον πάντων εἶναι κύριον, τῆς δὲ τοῦ δήμου δόξης τούτους· πείθεται γὰρ τὸ πλῆθος τούτοις. Ἔτι δ' οἱ ταῖς ἀρχαῖς ἐγκαλοῦντες τὸν δῆμόν φασι δεῖν κρίνειν, ὁ δὲ ἀσμένως δέχεται τὴν πρόκλησιν· ὥστε καταλύονται πᾶσαι αἱ ἀρχαί. Εὐλόγως δὲ ἂν δόξειεν ἐπιτιμᾶν ὁ φάσκων τὴν τοιαύτην εἶναι δημοκρατίαν οὐ πολιτείαν. Ὅπου γὰρ μὴ νόμοι ἄρχουσιν, οὐκ ἔστι πολιτεία. Δεῖ γὰρ τὸν μὲν νόμον ἄρχειν πάντων, τῶν δὲ καθ' ἕκαστα τὰς ἀρχάς, καὶ ταύτην πολιτείαν κρίνειν. Ὥστ' εἴπερ ἐστὶ δημοκρατία μία τῶν πολιτειῶν, φανερὸν ὡς ἡ τοιαύτη κατάστασις, ἐν ᾗ ψηφίσμασι πάντα διοικεῖται, οὐδὲ δημοκρατία κυρίως· οὐθὲν γὰρ ἐνδέχεται ψήφισμα εἶναι καθόλου.— Πρβλ. καὶ 1295β 39, ἀνωτέρω σημ. 23.— Πρβλ. καὶ 1304β 20. Αἱ μὲν οὖν δημοκρατίαι μάλιστα μεταβάλλουσι διὰ τὴν τῶν δημαγωγῶν ἀσέλγειαν... 1305α 2. Ὁτὲ μὲν γάρ, ἵνα χαρίζωνται, ἀδικοῦντες τοὺς γνωρίμους συνιστᾶσιν, ἢ τὰς οὐσίας ἀναδάστους ποιοῦντες ἢ τὰς προσόδους ταῖς λειτουργίαις, ὁτὲ δὲ διαβάλλοντες, ἵν' ἔχωσι δημεύειν τὰ κτήματα τῶν πλουσίων. Ἐπὶ δὲ τῶν ἀρχαίων, ὅτε γένοιτο ὁ αὐτὸς δημαγωγὸς καὶ στρατηγός, εἰς τυραννίδα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ι. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΣ
ΕΡΓ. ΕΛ. ΦΙΛ. Κ.Π ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

μετέβαλλον· σχεδὸν γὰρ οἱ πλεῖστοι τῶν ἀρχαίων τυράννων ἐκ δημαγωγῶν γεγόνασι. Αἴτιον δὲ τοῦ τότε μὲν γίγνεσθαι νῦν δὲ μή, ὅτι τότε μὲν οἱ δημαγωγοὶ ἦσαν ἐκ τῶν στρατηγούντων (οὐ γάρ πω δεινοὶ ἦσαν λέγειν), νῦν δὲ τῆς ῥητορικῆς ηὐξημένης οἱ δυνάμενοι λέγειν δημαγωγοῦσι μέν, δι' ἀπειρίαν δὲ τῶν πολεμικῶν οὐκ ἐπιτίθενται, πλὴν εἴ που βραχύ τι γέγονε τοιοῦτον.— Πρβλ. καὶ 1312β 5. καὶ γὰρ ἡ δημοκρατία ἡ τελευταία τυραννίς ἐστιν.— Καὶ 1313β 32. Καὶ τὰ περὶ τὴν δημοκρατίαν δὲ γιγνόμενα τὴν τελευταίαν τυραννικὰ πάντα, γυναικοκρατία τε περὶ τὰς οἰκίας, ἵν' ἐξαγγέλλωσι κατὰ τῶν ἀνδρῶν, καὶ δούλων ἄνεσις διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν· οὔτε γὰρ ἐπιβουλεύουσιν οἱ δοῦλοι καὶ αἱ γυναῖκες τοῖς τυράννοις, εὐημεροῦντάς τε ἀναγκαῖον εὔνους εἶναι καὶ ταῖς τυραννίσι καὶ ταῖς δημοκρατίαις· καὶ γὰρ ὁ δῆμος εἶναι βούλεται μόναρχος. Διὸ καὶ ὁ κόλαξ παρ' ἀμφοτέροις ἔντιμος, παρὰ μὲν τοῖς δήμοις ὁ δημαγωγός (ἔστι γὰρ ὁ δημαγωγὸς τοῦ δήμου κόλαξ), παρὰ δὲ τοῖς τυράννοις οἱ ταπεινῶς ὁμιλοῦντες, ὅπερ ἐστὶν ἔργον κολακείας. Καὶ γὰρ διὰ τοῦτο φιλοπόνηρον ἡ τυραννίς· κολακευόμενοι γὰρ χαίρουσιν, τοῦτο δ' οὐδ' ἂν εἷς ποιήσειε φρόνημα ἔχων ἐλεύθερον, ἀλλὰ φιλοῦσιν οἱ ἐπιεικεῖς ἢ οὐ κολακεύουσιν. Καὶ χρήσιμοι οἱ πονηροὶ εἰς τὰ πονηρά· ἥλῳ γὰρ ὁ ἧλος, ὥσπερ ἡ παροιμία.

29. Αὐτ. 1317β 2. Ἐλευθερίας δὲ ἓν μὲν τὸ ἐν μέρει ἄρχεσθαι καὶ ἄρχειν... ἓν δὲ τὸ ζῆν ὡς βούλεταί τις. Τοῦτο γὰρ τῆς ἐλευθερίας ἔργον εἶναί φασιν, εἴπερ τοῦ δουλεύοντος τὸ ζῆν μὴ ὡς βούλεται.

30. Ἰλιάδος Ι 316.

31. Αὐτ. 1294α 3. Οὐκ ἔστι δὲ εὐνομία τὸ εὖ κεῖσθαι τοὺς νόμους, μὴ πείθεσθαι δέ. Διὸ μίαν μὲν εὐνομίαν ὑποληπτέον εἶναι τὸ πείθεσθαι τοῖς κειμένοις νόμοις, ἑτέραν δὲ τὸ καλῶς κεῖσθαι τοὺς νόμους οἷς ἐμμένουσιν.

32. Αὐτ. 1273β 8. Παρομοίας γνώμας ἐκφράζει καὶ ὁ Πλάτων. Βλ. Πολιτεία 370β καὶ ἀλλαχοῦ. Τὸ δὲ πράττειν ἕκαστον τὰ ἑαυτοῦ καὶ μὴ πολυπραγμονεῖν θεωρεῖ ἰσοδύναμον πρὸς δικαιοσύνην. Αὐτ. 433α.

33. Πρβλ. καὶ ὅσα λέγει περὶ ποινῶν, ἐπιβαλλομένων εἰς τοὺς εὐπόρους, τοὺς μὴ ἐκκλησιάζοντας ἢ μὴ δικάζοντας, ἐν 1297α 17 κέ.

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006